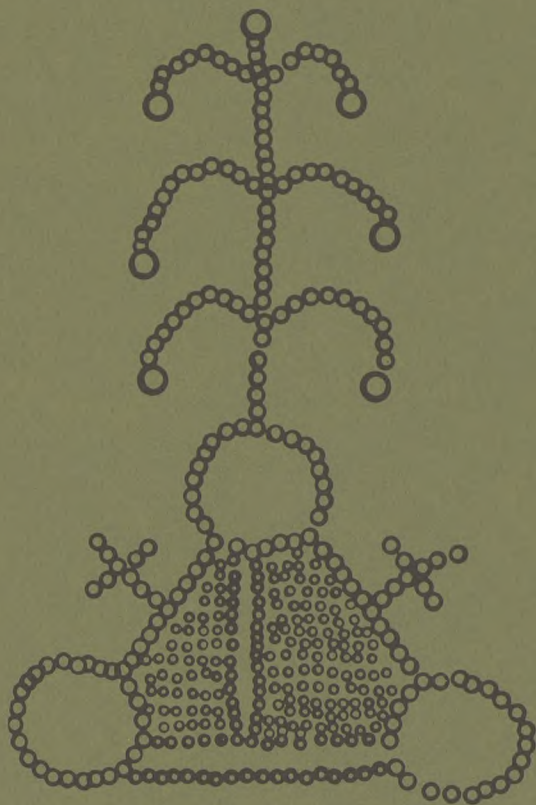

VORE KIRKEGÅRDE

ÅRSSKRIFT 1983

FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

Adresser:

Formand: Povl Götke-Hansen

Søndergade 33, 5450 Otterup

Tlf. 09-82 11 37

Sekretær: Kaare Rud Nielsen

Thorasvej 20, 5210 Odense NV.

Tlf. 09-16 34 26

Kasserer: Henning Hansen

Kirkevænget 8, 2500 Valby

Tlf. 01-16 19 22.

Redaktør: Axel Andersen

Ørnevej 1, 2630 Tåstrup

Tlf. 02-99 26 19.

Forlag: Foreningen for Kirkegårdskulturs

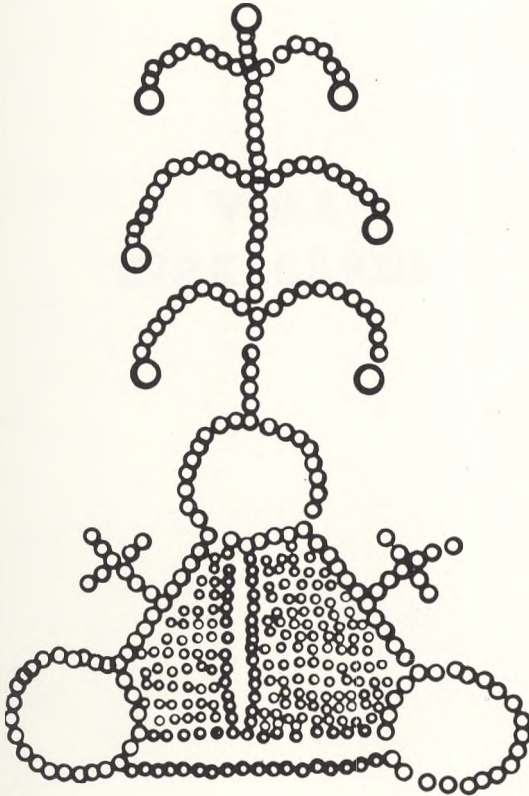
forlag v/civilhørtom

Volmer Rud Nielsen

Skovglimt 8, 8700 Horsens

Tlf. 05-62 19 74

VORE KIRKEGÅRDE

ÅRSSKRIFT 1983

FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

Redaktionsudvalg:

Povl Götke-Hansen, Kaare Rud Nielsen, Henning Hansen, Axel Andersen.

Ekspedition: Kirkevænget 8, 2500 Valby. Giro nr. 8011915.

Sats og tryk: Andreas Hansens Bogtryk/Offset ApS, Horsens.

VORE
KIRKEGÅRDE

Sønderho Assistenskirkegård, mindesmærke for søfarende, døde i fremmed havn eller omkom ved forlis eller ulykker. Skulptur af M.S. Elo (1887-1948), 1947, rejst 1949.

Indholdsfortegnelse

Andersen, Axel, overgartner, hortonom: <i>Bornholm</i>	7
Tschuriloff, Flemming, inspektør, hortonom: <i>Indtryk fra to kirkegårde i München</i>	13
Christensen, Ib, kirkegårdsinspektør: <i>Fladbjerg kirkegård</i>	21
Foghmoes, Claes, kirkegårdsinspektør: <i>Kan landsbykirkegårdens anlæg tilpasses nye tider</i>	27
Clausen, Henrik, kirkegårdsinspektør: <i>Nogle tanker om træer på vore kirkegårde med særlig henblik på proviniensspørgsmålets betydning</i>	33
Andersen, Axel, overgartner, hortonom: <i>Smedejernsgitre</i>	36
Nielsen, Kaare Rud, gartnerassistent: <i>Årsmødet 1983</i>	49
<i>Resolutioner</i>	51

Bornholm

af Axel Andersen.

Foreningen for Kirkegårdskultur skal i 1984 besøge Bornholm, det er vel nok kontrast til 1983 Fanø.

Bornholms milde klima sammenlignet med det barske Vestjylland og den vestenvindsudsatte Fanø skal opleves i rækkefølge, kan noget være mere spændende! Bornholm, Danmarks østligste ø, ligger 135 km øst for Møens klint. Navnet kommer antagelig af borg. Befolkningen af Bornholm skete i stenalderen, men flere hundrede år senere end det øvrige Danmark. Dens beliggenhed i Østersøen gjorde øen til en station på handelsvejen, men gjorde det også, at den længe bevarede sin selvstændighed. Omkring år 900 havde Bornholm sin egen konge, først omkring 950 blev øen knyttet til det øvrige Danmark, og dog således at høvdingene hævdede en vis uafhængighed. Øen blev først kristnet midt i 11. årh., og i den forbindelse søgte bispesenerne senere ærkebispesædet i Lund at underlægge sig øen, 1149 overlod Svend Grade øen til ærkebiskop Eskild, og i 13. årh. var den stridsæble mellem konge og ærkebiskop, fra 1303 herskede sidstnævnte uindskrænket. Christian 2. indtog 1522 øen under kronen, men 3 år senere pantsatte Frederik 1. den til Lübeck på 50 år, men forblev der til 1576. Det var som pant for lån, (mon noget slikt kunne tænkes i dag). Svenskekrigene kom til at berøre Bornholm ganske særligt. 1645-48 var den indtaget af svenskerne, men blev tilbagegivet ved freden i Brönsebro. Ved Roskildefreden afstod den til Sverige og blev besat af en svensk hærstyrke; men beboerne gjorde oprør under ledelse af Poul Ancher og Jens Koefoed o.a., og svenskerne måtte overgive sig. Lederne overdrog Frederik 3. øen til arv og eje mod privilegier i henseende til udskrivning af skat. Fritagelsen for værnepligt gjaldt lige til 1857. Siden har Bornholm altså været tilknyttet det øvrige land bortset fra den korte besættelse af russiske tropestyrker i 1945-46.

Geologisk har Bornholm en særstilling i forhold til det øvrige land. På den nordlige del af Bornholm er der granitunderlag, som visse steder endda kommer frem i dagen. Dette gør, at kysten er forrevet og har små vige og skær. Øens højeste punkt er Rytterknægten, 162 m. Den nordligste del er den højeste, og der er fald mod syd. Der forekommer flere granitarter fra vidt forskellige tidsalder af jordens historie: granitten brydes adskillige steder, hvilket vi skal se under ekskursjonen. Af forvitret granit, den såkaldte Svaneke-granit fås Aarsdalegrus, måske bedre kendt af kirkegårdsfolk som »Bornholmsk grus«. Kalk- og sandsten findes også, således brydes Neksøsandsten, der ligger i et bælte fra Neksø i øst til næsten helt til Rønne, og danner et 60 m tykt lag. Også andre mineraler er

genstand for brydning, kaolin i nærheden af Rønne, der bruges til porcelænsfremstilling, og ildfast ler også i Rønnes nærhed. Kul findes også, de har været en hjælp i krisetider også under 2. verdenskrig.

Botanisk set har bornholmske landskaber mange arter, som ikke kendes andre steder i landet, det skyldes dels den specielle jordbund, men ikke mindst den milde beliggenhed i Østersøen, således at mange planter fra sydligere himmelstrøg kan trives her f.eks. findes mange morbærtræer plantet i haverne.

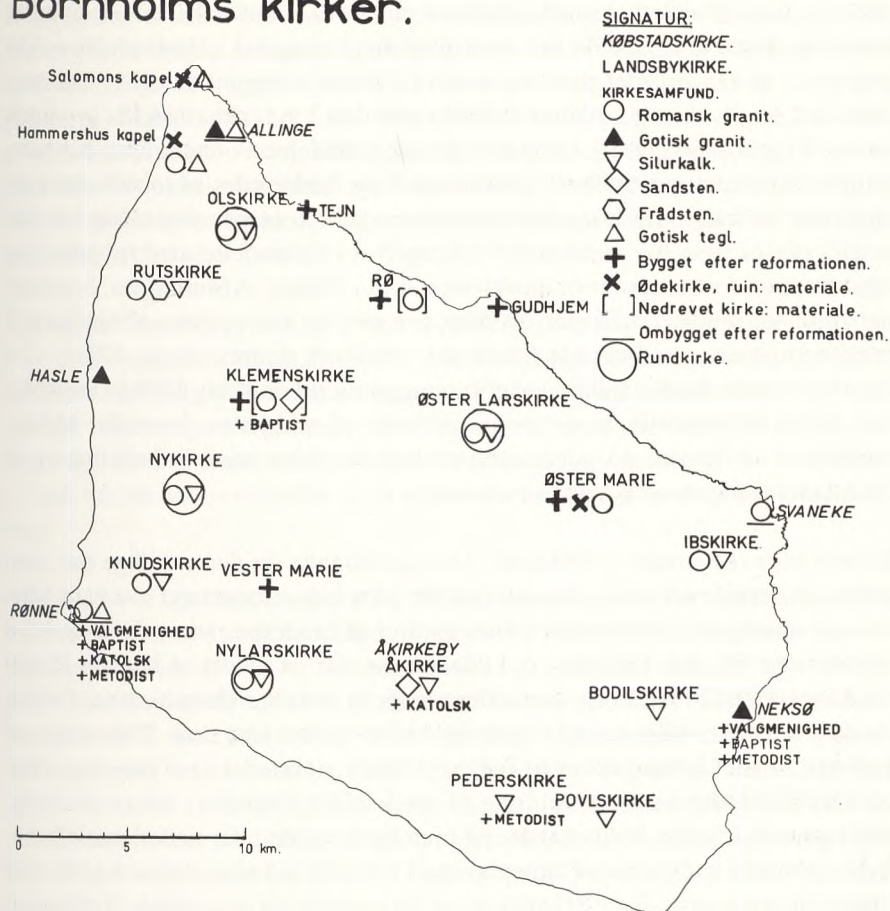
Bornholmske kirker har et særpræg, desuden findes fire af landets syv romanske rundkirker (Nykirke, Østerlars, Nylars og Olsker), dette gør øen til noget særligt kirkemæssigt set. Fra nyere tid stammer mange nye kirker, særligt tilhørende andre trossamfund end folkekirken, idet Bornholm er rigt repræsenteret af andre trosretninger.

Rundkirkerne stammer fra ca. 1150-1200, også Nykirke, der så sent som 1416 betegnedes som Allehelgenskirke, og intet tyder på, at den er den yngste. Kirkeskibet er rundt og i tre stokværk (Nykirke dog kun 2). De to nederste stokværk har tøndehvælv spændt ud mellem ydermur og en svær midterpille. Midtpillen er massiv i de tre, men i Østerlars er den hul, gennembrudt af 6 arkader, således at der dannes et midterskib, kaldet »ovnen«, brugt til dåbskapel. Etagerne forbindes af smalle trapper i ydermuren. Tredie stokværk har i hvert fald i Ny- og Østerlars haft vægtergang mellem midterum og ydermur. Mod øst slutter skibet med et tøndehvælvet kor med apsis, i Olsker og Nykirke er korsets mur lige, mens de er buede i de to andre. Rundkirkerne er utvivlsomt fra første færd opført som forsvarsanlæg.

Østerlars er den ældste og største (16,35 m i diameter, ydremål) opført omkr. 1150 af biskop Eskild som led i øens forsvar mod Venderne. Byggematerialet er kamp og silurkalk (cementsten). Den indre diameter er 13 m og midtpillen, et slags midttårn ca. 6 m. Også i 2. stokværk er midtpillen med åbninger mod omgangen og den har sikkert været højere, end den er nu, som den er dækket af kegleformet tag, og har været et udkigstårn.

Nylarsker, har navn efter St. Nicolaus, på gl. dansk Nilaus, er fra 12. årh. Den måler udvendig 11 m, midtpillen er 1,9 m. Apsis er dækket af halvkuppelhvælv, hvori er indmuret fem lerpotter med åbningen nedad for at forbedre akustikken. Trappen op til andet stokværk beviser også den forsvarsmæssige indretning, idet der på et knæk er anbragt en dør med spærrebom, placeret på et sted af det kun alenbrede trappeløb, hvor det ikke er muligt at anvende en rambjælke. Trappeløbet fortsætter fra andet stokværk og munder ud ved murkronen til en godt to alen bred skyttegang, der oprindeligt har været åben, gulvet er af sten og skrånere ud mod spygatter (vandafløb). Her har der oprindeligt været et ca. en m højt brystværn med tinder, som nu er tilmuret, gjort da det nuværende kegleformede spåntag blev rejst også over skyttegangen.

Bornholms kirker.

Olsker, også fra det 12. årh. er viet til St. Olav, deraf navnet, er den højeste af rundkirkerne. Den har firkantet kor med absis. Første og anden stokværk har tøndehvælv, men mellemtagens gulv er kalkstøbt med fire vandrender endende ved spygatter, hvilket tyder på at det har været sfluttende etage, og senere er kirken blevet forhøjet med tredje stokværk, også udformet til forsvar ved ni skyttegab, endvidere er der over disse huller, hvorigennem der kunne stikkes udliggerbjælker, så der kunne rigges et hængende skyttegalleri til af træ. Desuden er der en række mindre huller, hverandet gennemgående, de stammer fra et fladt tag over rotunden. Nu er kirken dækket af et kegletag af egespån.

Nykirke ligger knap 8 km fra Rønne. Den bliver genstand for vort første besøg på Bornholm. Den er den mindste af rundkirkerne, og som tidligere nævnt også

fra 1100-tallets midte. Der stod ganske vist indtil 1836 årstallet 1287 at læse i en dørføj, men arkæologiens undersøgelser modbeviser dette. Kirken er opført af kamp og består af rundskib, kor med apsis og et sengotisk våbenhus. Nu er kirken kun i to etager, idet forsvarsværket på tredje etage nu mangler. Ydermurene er 1,6 m tykke og i midten af skibet står den 3 m tykke rundpille hvorimellem er bygget tøndehvælv, koret er også med tøndehvælv, mens apsis har halvkuppel. Korbuen var tidligere ganske smal og flankeredes af to sidealtre i nicher. Ad en trappe fra koret kommer man op på 2. etage, som aldrig har haft hvælv, der er også her vandrender i stengulvet i forbindelse med spygatter, og også trappen fortsættes op til murkronen som i Olsker. Afslutningen, brystværnet m.m. er imidlertid fjernet, så trappens øverste trin spærres af bjælkerne i trækonstruktionen vedrørende træværket, der synes stamme fra ca. 1700. Der blev i 1908 fundet kalkmalerier fra unggotisk tid omkring 1300-50 i rundskibet. De bedst bevarede, meget primitive findes på midtpillen, forestiller lidelseshistorien i 13 optrin, på ydermuren er kun to, feltet med Bebudelsen og et Gudslam med kalk og korsfane bevaret.

Kirken blev restaureret i 1960'erne. Man genåbnede da den nordlige dør, som forsynedes med en kraftig glasrude, og der blev indsat meget nyt inventar. Således nyt alterbord, prædikestolen blev ændret til moderne rammeværk med fire arkadefelter fra den tidligere. Arkadefelterne der er udført af Hinrich Ringeringss værksted i Flensborg, forestiller scener af Jesu barndomshistorie. De kan stamme fra et verdsligt møbel. Stoleværket blev til nye løse stole. Døbefonten af kalksten er fra Gotland hører til keglestubtypen, dåbsfadet er af messing, stammer fra 1600tallet med en skildring af syndefaldet i bunden, det er ubehjælpssomt graverearbejde, hvilket tyder på hjemligt arbejde efter nederlandsk forbillede. Desuden er bevaret et timeglas med fire glas skænket kirken i 1690. Der findes en præstetavle fra 1700tallet og en fortsættelse på nyere tavle. I våbenhuset er en pesttavle opsat 1747 og opregner sygdomsofrene i 1618, 1654. Endvidere en romansk gravsten med reliefkors samt en udslidt gravsten sikkert fra 1300årene. En runesten er også opstillet her. Der findes ved bornholmske kirker mange runesten, og inskriptionen er oftest kristen, således også her: »Lo ... lod denne sten rejse efter sin søn Svend, den meget velbyrdige dreng ... og efter hans broder. Den hellige Krist hjælpe de to brødres sjæl«.

I det nordvestligste hjørne af kirkegården findes også et karakteristisk træk for Bornholm, klokketårnet, udformet med bindingsværkshus på en kampestensunderbygning i to stokværks højde, her er det dog stærkt fornyet.

Kirkegården omgives af stengærder af kløvet kamp, adgang sker gennem tre trælåger i øst, syd og nord. Trælågerne er af speciel bornholmsk type med planketag og husbrand, den sydlige er øens ældste, den er indskåret: »ANNO 1678«.

Åkirkebys kirke, Åkirke er én af øens ældste stenkirker, også den har været indrettet til forsvar, men her er det kun tårnet. Langhus og kor med apsis er ældst fra kort før 1150, og tårnet kort efter. Tårnet har oprindeligt været rundt, den nordvestlige del er bygget af runddede sten, omkring 1200 har man så ændret planen til et kvadratisk tårn i fire etager, hvor den øverste viser skydeskår over et fladt tag. Tårnet har dog tidligt fået fir-delt pyramidetag, som fra 1600tallet ændredes til dobbelt saddetag med kamtakkede tvillinggavle i nord og syd. I 1874 blev klokkerne ophængt og et i søndre kirkegårdsdige stående bindingsværksklokketårn blev fjernet.

Kor og skib blev påbegyndt opført med skiffer og sandsten, men senere gik man over til at bygge med silurkalk. Skibet har fladt bjælkeloft med synlige bjælker, ved restaureringen 1874 fjernede man en skillemur med arkader, der stod midt i skibet, nok beregnet til at bære en aldrig udført overhvælvning, ved samme lejlighed indsattes romantiserende vinduer. Koret har munkestenshvælvning, udført i gotisk tid, da det er for bredt til at udføre en sædvanlig bornholmsk overhvælvning.

Alterbordet er udskåret af egetræ fra 1608 af samme mester som altertavlen, der i topstykket bærer Lund domkapitels våben og rigsvåbnet. Døbefonden er fra Gotland, signeret af mester Sighraf, med 11 relieffer fra Jesu liv og runeindskrift. Den stod indtil 1874 i et aflukke ved vestgavlen, dens dåbsfad er sydtysk fra omkr. 1575 med fremstilling af bebudelsen. Også prædikestol med lydhimmel og opgang er fra omkring 1610, idet den bærer dronning Anna Cathrines våben, hun døde 1612. Det er fint renæssancearbejde med korintiske søjler, i arkadefelterne scener fra Jesu liv, fødsel, korsfæstelse, opstandelse og himmelfart. Her er også et timeglas fra 17. årh. med indskrift: *Jacobus Hartman, Sanduhrmacher in Leipzig.*

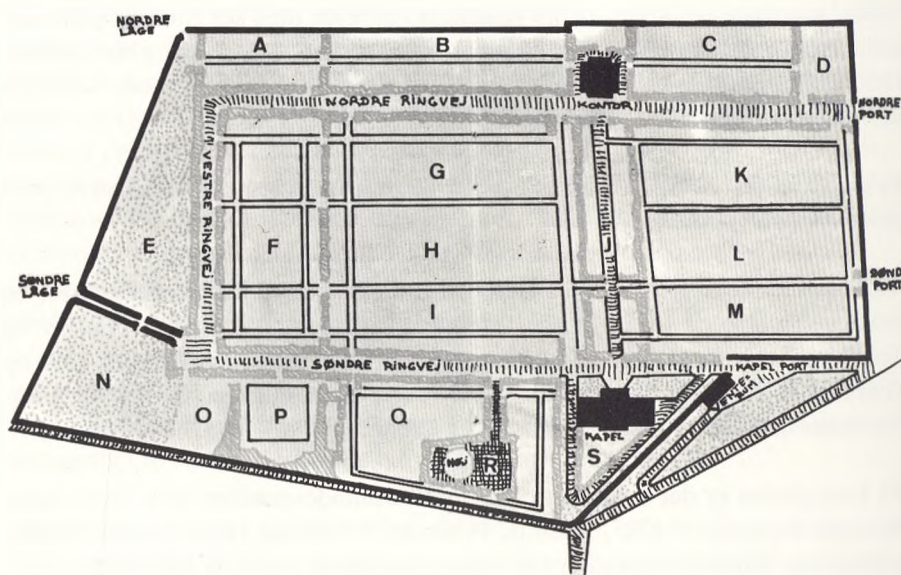
Et gipsrelief fra 1875 forestillende uddrivelsen af templet af L. Hasselris, 1875 pryder skibets nordvæg.

Våbenhuset har et epitafium fra 1652, en gravsten med portrætrelieffer over en lysk fogedfamilie fra 1572 og to runesten fra 1000årenes 2. halvdel: »Thorfast og Troels og Bove de satte disse kumler efter ... v sammen med Broder. Gud og Gudsmoder hjælpe hans ånd. Sart ristede ret«, og »Gudmund og Frøbjørn rejste stenen efter deres fader Isbjørn (eller Esbern). Gud hjælpe hans sjæl«.

På kirkegården er der smukke neksøsandstensmindesmærker, bl.a. over Anna Rasmine Pedersen † 1785, Rasmus Pedersen † 1786 og Hans Rømer † 1836, sidstnævnte forestod Almindingens indhegning og beplantning 1800-1835.

Til slut skal vises oversigtplan over Rønne kirkegård, udarbejdet af arkitekt Sv.

O. Rolff-Nielsen i forbindelse med reguleringsplan af 1949. Det stammer fra Vore Kirkegårde 1969, efter foreningens sidste besøg på Bornholm, da fik vi ikke set Rønne kirkegård, det skal vi denne gang.

Rønne kirkegård. Oversigtsplan udarbejdet af arkitekt Sv. O. Roloff-Nielsen, 1949.

Indtryk fra to kirkegårde i München

af Flemming Tschuriloff.

Under et besøg på den internationale havebrugsudstilling IGA 83 i München i juni 1983 var der mulighed for et par afstikkere til begravelsespladser. Dem er der mange af i München, – en Nordlig (1896-99), en Sydlig (1557, 1819, 1847), en Østlig (1894-1900), en Vestlig (1900-1903), to skovkirkegårde og en parkkirkegård samt 18 mindre, lokale kirkegårde. Alle under Städtische Bestattung (die stadteigene Friedhöfe). Dertil kommer 27 nicht stadteigene Friedhöfe ved kirker og klostre. (Efter Gemeinderordnung vom 16. Dezember 1959).

De følgende bemærkninger og billeder skal derfor kun tages som de begrænsede, umiddelbare indtryk en hastig spadseretur giver, men kirkegårde i dag skal også give det travle publikum – for hvem »dvælen« er et ukendt begreb – på et kort besøg et helst gunstigt indtryk; og derfor er denne synsvinkel vel ikke helt af vejen.

Hvorfor besøger man så af alle disse kirkegårde netop Der Städtliche Friedhof an der Thalkirchner Straße og Waldfriedhof, Fürstenrieder Straße? Den første fordi man tilfældigvis ser en tidsskriftartikel om den under rejseforberedelserne, den anden fordi ordet »Waldfriedhof«, som i Norden, kan dække over så meget. Hvortil kommer, at den er så stor; man ser den let på kortet: 2,5 km på den længste led.

Südfriedhof er Münchens »Assistens Kirkegård«, her hviler de berømte, både de lokale, nationale og internationale. I München kender man Georg Pranger, hofnar hos kurfyrsten Karl Theodor, i København kender man »barbermaleren«, John Christensen fra Kapelvej. I Tyskland kender man Franz Xaver Gabelsberger, stenografiens opfinder, i Danmark kender man C. G. Andræ, forholdstalsvalgmetodens opfinder. Og i hele verden kender man fysikerne Georg Simon Ohm og Niels Bohr.

Südfriedhof på 10 hektar er omgivet af en mur, faldefærdig som murene på Assistens Kirkegård. 6 millioner DM vil en istandsættelse koste. 500 udvalgte gravmæler af de 5000 vil i gennemsnit koste 10.000 DM at bringe i stand. Man sætter sin lid til bryggerierne, hvis stiftere alle er begravet på Südfriedhof.

Der er andre paralleller til Assistens Kirkegård, men også forskelle. Siden 1943 har der ikke fundet begravelse sted og et vist antal fastboende accepteres. De

München, Südfriedhof.
Indgangen ved
Thalkircher Strasse.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

München, Südfriedhof.

sover i gravarkaderne, pakker hver morgen omhyggeligt deres nødtørftige sengeklæder sammen, finder tandbørsten frem fra sit gemme under en løs marmorplade og begiver sig til vandkummen. Under oktoberølfesten får de selskab af A-mennesker fra hele verden, for det er en stiltiende aftale, at man ikke sover dagen væk på kirkegården, hvad man ellers nok kunne fristes til, selv i klart sommersolskin hersker et dæmpet lys under løvtræerne, plantet efter 2. verdenskrigs ødelæggelser. Ellers finder man især tuer med vedbend og bregner til at markere gravstederne foran monumenterne, der står harmonisk i den grønne frodighed, trods en strengt geometrisk afdelingsplan uden opdeling i roder. Det må være et bevidst valg, at man helt har undladt at plante de traditionelle stedsegrønne træer og buske: dette er en mindepark, det viser monumenterne med al ønskelig tydelighed; der er ikke behov for yderligere effekter.

Den gamle Waldfriedhof er jævnaldrende med de store centralkirkegårde fra århundredeskiftet. I en særdeles læseværdig artikel fra 1922 i *Architekten*, XXIV Bind, omtaler G. N. Brandt »den allestedsnærværende romantiske Trang til at blive det gængse Gravsted kvit, ved at lade det opløse sig i det frie Landskab«. Hvad G. N. Brandt efterfølgende skriver er så skarpt formuleret, at han bør citeres i sin helhed:

»Det første moderne og praktiske forsøg i denne Retning i Europa skyldes Prof. Grässel, der i 1904 anlagde den nu saa berømte Münchener Waldfriedhof. Alene Valget af Terrainet, en udvokset Fyrreskov, betød et rask Angreb paa det gængse Gravsted, idet derved baade Plantning af almindelige Haveblomster og Hække i Realiteten umuliggjordes på Grund af de fysiske Forhold. Dette blev nogle Aar senere slaaet fast ogsaa i Princippet, idet Grässel fik gennemført Servitutter, der søger at bringe baade Beplantning og Monument til at glide ind i Skovmilieuet. Grässel er beundringsværdig som den handlekraftige Mand, der fik Bugt med Publikums Uvilje, Autoriteternes Mistro, Kunstnernes Selvraadighed, og Stenhuggernes og Gartnernes Kortsyn. Og dog er Münchener Waldfriedhof trods alt ingen Skønhedsaaftenbaring, og den har, i og udenfor Tyskland, sat Spor der skræmmer eller i det mindste advarer stærkt.

Udenfor Grässels banebrydende Arbejde vilde det imidlertid næppe være sket, at Stockholm havde valgt Fyrreskoven ved Enskede, som passende Areal for sin ny søndre Begravelsesplads. Det Anlæg, som her er under Udførelse, vil om føje Aar nyde Ry som den smukkeste Kirkegaard nord for Alperne. Hertil bidrager, at den anvendte Skov er langt mere stemningsrig og navnlig at det hele Anlæg ligger i et langt højere kunstnerisk Plan end Münchener Waldfriedhof. Arbejdet, der efter en Konkurrence, hvor Arkitekterne Asplund og Lewerentz sejrede (se *Architekten Nov. 1917*), blev for selve Anlæggets Vedkommende, overdraget denne sidste. Arbejdet støttes af Avtoriteternes Forstaaelse af dets Værdi og store Vanskelighed, og af Begravelsesvæsenet i Stockholm i langt hø-

jere Grad end i tyske Byer har gjort sig til Herre over Gravenes Udstyr. Den systematiske Maade, hvorpaa Publikum er blevet paavirket og den Behændighed, hvormed Monumentindustrien er bragt til at arbejde med, i Stedet for at arbejde mod, betegner et ualmindelig elegant Stykke Administration. Uden dette forudgaaende Arbejde vilde Architekten næppe have faaet Lov til at beherske Gravene, som han nu faar, og Skovkirkegaarden vilde næppe blive det, den nu tegner til. At gaa nærmere ind på dette kunstneriske og administrative Arbejde fører uden for denne Afhandlings Rammer. Kun skal nævnes, at Skovkirkegaarden, som den nu udformes, i sin Ide afviger fra Grässels og alle lignende Anlæg deri, at Lewerentz nok ønsker, at Beplantningen og Monumenterne skal harmonere med Skoven, men dog ser langt mere arkitektonisk paa Opgaven. Forskellen kan maaske bedst udtrykkes saaledes, at Grässel ikke slipper den romantiske Ide om en skov isprængt med grave, medens Lewerentz ser Sagen mere som den er, nemlig en Begravelsesplads tilnærmet et særligt Terrain. De to Generationers forskellige Synsmaader kommer stærkt frem baade i Vejføring og i Nyplantning. Men det der særlig interesserer i denne Sammenhæng, nemlig det almindelige Gravsteds Opløsning er lige stærkt efterstræbt begge Steder. Dets Grænser markeres hverken ved Hæk eller ved den i Sverige og Tyskland gængse firkantede Græs- eller Efeuhøj, og dets Beplantning søges bragt i Overensstemmelse med Skoven. Dette opnaas ved Anvendelse af Planter, der passer til Skovbundskarakteren, d.v.s., mosagtige Pudeplanter eller tæppedannede Planter som pengebladet Fredløs o.l., eller allerhelst kun ved en enkelt Ranke om Monumentet eller ved en Bregne ved dets Fod.

Med et saadant naturligt Landskab harmonerer kun vilde eller højst let forædlede Planteformer, der enten virkelig hører hjemme eller til Nød se ud, som om de hørte hjemme i vedkommende Landskabstype; derfor virker alle Haveplanter med iøjnefaldende Blomster forstyrrende. Man maa altsaa begrænse sig til en Plantebestand, der kun tager sig ud som frit- eller hellere vildtvoksende, men derimod ikke som »plantet« endsiges som kultiveret. Det forsømte Gravsted harmonerer bedre med den urørte Skov, end de gartnerisk velplejede. Paa dette Punkt vil man ved denne Art Forsøg komme til at staa overfor en meget stor Vanskelighed, idet Pietetsfølelsen overfor de Døde uheldigvis netop vurderes efter Gravstedets Vedligeholdelse; dets gartneriske Soignering er i Nordeuropa bleven en ydre Maalestok for Følelserne paa samme Maade som Sørgedragten. At Maalestokken er falsk hjælper intet, den er indgroet i Bevidstheden, og der maa regnes med den i Generationer endnu. Grässels storslaaede Plan, der ved sin Realisation har lidt saa meget, bærer i høj Grad Præget af, at de Kredse, hvor den honnerte Ambition og Pengene er rigeligt repræsenteret, trods alle Forskrifter og Paabud, har ført Gravstedets gartneriske Traditioner med sig ud i Skoven til Skade for dennes oprindelige Stemning. Derfor er de fattiges Grave og Grupperne med Grave for Soldater og »Revolutionsofre« de Steder, hvor den oprindelige Tanke med Vegetationen er klarest gennemført. Den Kirke-

gaardsbestyrelse, der paatænker Anlægget af en Begravelsesplads med saadanne opløste Grave, vil møde en stor økonomisk Vanskelighed. Naar man ved, at den gartneriske Entreprise med Gravenes Vedligeholdelse og Tilplantning paa alle Nordeuropas større Kirkegaarde i den sidste Generation har været det regnskabsmæssigt bærende, er det klart, at det på en Kirkegaard, hvor det vildtvoksende er Idealet, vil være nødvendigt at omlægge den hele Økonomi. Münchneranlægget bærer på dette Omraade i høj Grad Spor af en oprivende Strid mellem økonomiske og æstetiske Synspunkter. I Stockholm, hvor der endnu kun er foretaget Liniebegrovelser er denne betydningsfulde Konsekvens af Systemet endnu ikke traadt frem«.

At de konflikter, som Brandt beskriver, ikke er et overstået stadium viser de efterfølgende billeder til en vis grad; også at man ved anlægget af Neuer Teil ikke var nået til større erkendelse.

Først ses et gravsted fra 1982 på den gamle del (fig. 1), som i udformning og gartnerisk plejeniveau står i skærende kontrast til beliggenheden på en skovkirkegård. En lille afdeling på gamle del (fig. 2) skal ses med en tilsvarende fra nye del til sammenligning. Træernes tyngde, afdelingens placering med kortsiden mod en større vej, det moderat udnyttede areal, den forskudte sti, alt er med til at give en rimelig helhed. Den nye afdeling rummer ingen forsonende elementer

München, Waldfriedhof (fig. 1).

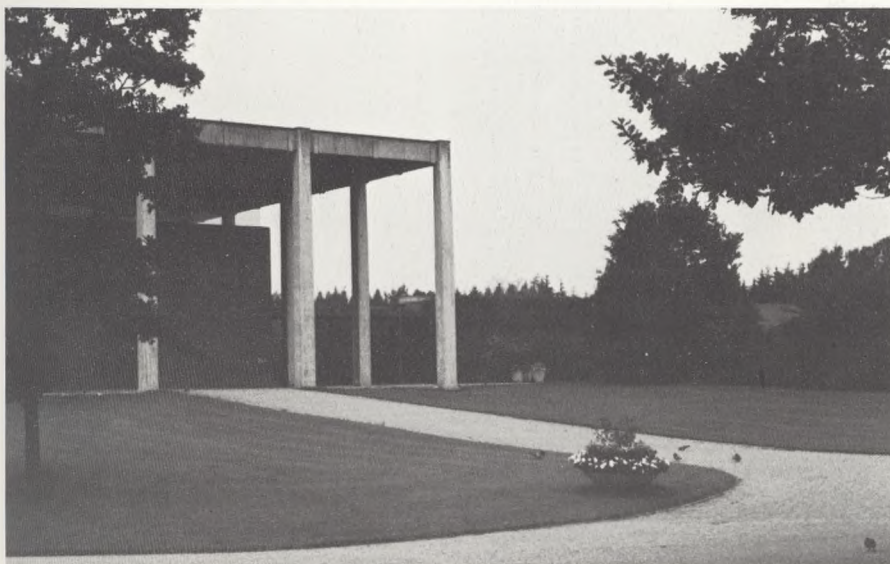

München, Waldfriedhof (fig. 2).

München, Waldfriedhof (fig. 3).

i sin blotlagte orden og stabilitet, og det er vanskeligt at forestille sig, at det kan blive anderledes. Man bliver bestyrket i denne tanke, når man fortsætter videre til kapellet på nye del (fig. 4). Bygningens vælde står i voldsom kontrast til den meningsløse sammenplantning i forgrunden. De to sidste billeder (fig. 5 og 6) viser en langt bedre indpasning i skovmiljøet end i figur 1, og mellem 5 og 6 er der

München, Waldfriedhof, kapel (fig. 4).

München, Waldfriedhof (fig. 5).

igen en betydelig udvikling i den gartneriske finesse og forenkling. Gravstenen med længstemålet i vandret plan underordner sig højskovsmotivet; den opadstræbende gravsten med de klassicistiske detaljer konkurrerer med sine omgivelser.

Der er stadig langt til G. N. Brandts opløste gravsted.

München, Waldfriedhof (fig. 6).

Fladbjerg Kirkegård – Frederikshavn

Af Ib Christensen

Med den middelalderlige, hvidkalkede Flade Kirke og dens kampestensindhegnede kirkegård som nærmeste nabo mod vest blev Fladbjerg kirkegård anlagt og beplantet i årene 1971-1976. Terrænet er et meget kuperet bakkelandskab, der hæver sig som en knude nordvest for Frederikshavn. Med det højeste punkt ca. 100 m.o.h. er Fladbjerg kirkegård sandsynligvis landets højest beliggende kirkegård.

Dette meget smukke og særprægede område har virket tiltrækkende på menneskene som begravelsesplads helt tilbage i oldtiden. Dette bekræftes af de mange kæmpehøje, som ligger i terrænet. Den ene ligger på kirkegårdens jord og er et meget yndet udsigtspunkt for byens indbyggere.

I slutningen af tresserne var der et meget stort behov for udvidelse af Frederikshavn kirkegård, derfor søgte kirkegårdsudvalget udvidelse i en tilstødende of-fentlig plantage samt i et område i den sydlige bydel, men dette lykkedes ikke, så kirkegårdsudvalget var tvunget til at finde arealer uden for bygrænsen.

Det kan lige oplyses, at planerne i den sydlige bydel var en mindre »sognekirkegård«, men de blev forkastet af protester fra de omkringboende.

I 1970 lykkedes det at erhverve ejendommene »Fladbjerg« og »Højbo« med et samlet jordtilliggende på ca. 23 tdr. land. Hensyntagen til den landskabelige storhed, området indebar, stillede særlige krav til et kirkegårdsanlæg på dette sted. Derfor blev der i 1970 udskrevet en nordisk arkitektkonkurrence med en samlet præmiesum på 60.000 kr. til de 3 bedste projekter. Blandt de 105 indkomne forslag valgte bedømmelseskomiteen et projekt udført af arkitekterne Niels Bang og Peder Borup, København, til konkurrencens førstepris.

I dette forslag var der i størst mulig omfang taget hensyn til det eksisterende landskab, og samtidig var der en klar kunstnerisk linie. Forslaget rummede også en funktionel løsning med mange muligheder, der kunne tilpasses befolkningens krav til en begravelsesplads fremover, hvordan de end måtte blive.

Uden at ændre nævneværdigt i de bestående terrænforhold blev der ved anlæg af jordvolde på ca. 3 m højde skabt 6 »Lommer«, hvis åbning alle er orienteret mod områdets højeste punkt (gravhøjen), og som indbyrdes er forbundet af en asfalteret vej, der i bløde kurver strækker sig gennem hele kirkegårdsarealet. Sammen med parkeringsarealer mellem »lommerne« er der således skabt gode tilkørselsforhold til såvel kapel som kirkegård for både forjagede – magelige – og handicappede besøgende.

Frederikshavn, Fladbjerg kirkegård, konkurrenceforslag. Arkitekterne MAA Niels Bang, Peter Boru o.a.

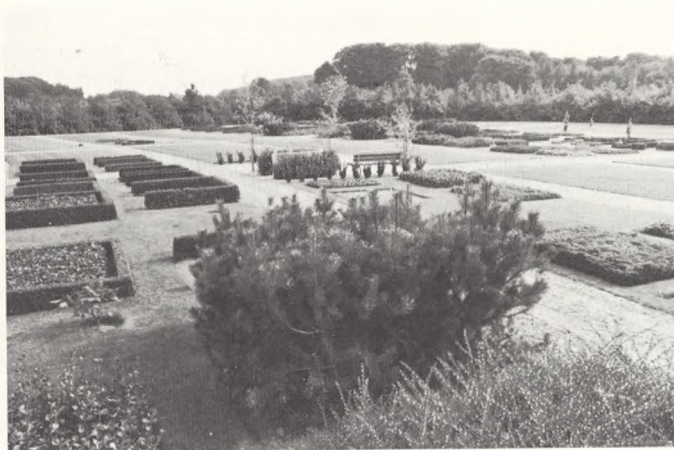
Sammen med friarealerne mod Flade Kirke og slugten mod gravhøjen er lomernes yderside tilsået med græs. Dette har givet nogle smukke rolige og afdæmpede omgivelser, der fremhæver voldenes udformning. Voldenes ydersider har en hældning på 60° og rejser sig derfor smukt i græstæppet, men dette medfører store problemer ved græsslåningen. Indersiden af voldene er udfladiget og øverst tilplantet med roser, slåen, eg og el (Vindkløvere). Efter meget store startproblemer for beplantningen på dette sandede og vindomsuste område med store efterplantninger til følge er det nu lykkedes at få egetræerne godt igang, og på forsøgsbasis er der i efteråret 1983 underplantet med *Symphoricarpus* »Hancock«.

Langs den asfalterede forbindelsesvej og nord herfor er der beplantet med enebær og underplantet med efeu samt krybende enebær. I denne sammenhængende beplantning er der mindre »rum«, som er taget i brug til urnebegravelser – både traditionelle gravsteder med hække (taks) og plænebegravelser med nedfældet kvadratisk monument.

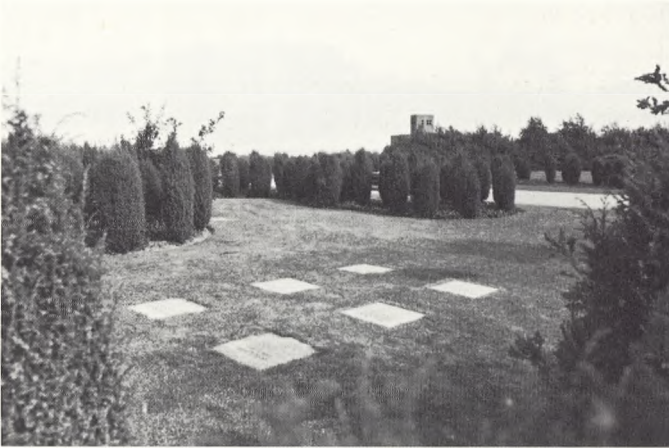
Fladbjerg Kirkegård giver mulighed for flere udformninger af gravstedet end de sædvanligt kendte på Frederikshavn Kirkegård, både når det drejer sig om kistebegravelse og urnebegravelser. Der findes en stor afdeling med traditionelle gravstedslodder omgivet af forskellige hæktyper (taks, buxbom, thuja og lærk) der alle vedligeholdes af kirkegården, nogle med varieret bundplantning (vinca,

Fladbjerg kirkegård,
forskellige anlægstyper.

Fladbjerg kirkegård,
gravsteder i græs.

juniperus »Repandens«, erica, efeu, cotoneaster m.fl.), plænebegravelser og skovbegravelser. Sidstnævnte er planlagt til den store egelund, der er plantet nord for kapellet samt på indersiden af voldskråningerne, når beplantningen her er stor nok til at tåle udtynding og opstamning.

Der har også været gravsteder med busketplantning og tuegravsteder, men disse beplantninger og typer har givet store problemer, og på ingen måde tiltalt publikum, og de er således udskudt foreløbig.

Umiddelbart nord for kapellet, der er beliggende i lomme 4, er der i slutten mod gravhøjen og egelunden matrikuleret anonyme kistefællesgrave samt anonyme urnefællesgrave. Hertil har arkitekt Niels Bang udfærdiget et forslag til et fællesmonument bestående af 5 granitsøjler med skrånede, blankpolerede endeflader. (Omtalt i Menighedsrådenes blad nr. 3 i 1981). På grund af store

Fladbjerg kirkegård, ud-
sigt fra glamhul i tårnet.

økonomiske forpligtelser med kirkegården og kapellet er dette projekt foreløbig udskudt på ubestemt tid.

For at bevare kirkegårdens helhedsindtryk afstemt efter stedets natur, er der på nuværende tidspunkt ganske få servitutter, som kræves overholdt. Disse er ikke særlig belastende for publikum. F.eks. kan nævnes: Ingen monumenter må være blankpolerede og rage mere end 1 m op. Alle monumenter skal have forsiden vendt mod forbindelsesvejen. Der må ikke på gravsteder placeres stærkt opragende genstande som bænke eller fremspringende dekorationer, marmorder, amforaer o.l., der normalt vil virke uharmonisk i kirkegårdens anlægsform. Der må ikke benyttes materialeefterligninger (beton, plast m.m.). For at imødekomme krav om belægningssten har vi i udstrakt grad benyttet marksten, chausse- og brosten. På urnegravstederne er der især benyttet marksten. Det giver en meget fin virkning, når belægningerne går igennem flere gravsteder og ikke fremhæver et stærkt begrænset område, men støtter fællesskab og samhörighed i anlægsformen.

For plænebegravelser såvel kiste som urne er der faste monumentstørrelser. Der kræves kvadratiske og rektangulære liggesten (50 × 50 cm og 50 × 70 cm) med huggede bogstaver. Som generel hovedregel tilstræbes det, at enkelte gravminer og gravstedets inventar ikke på dominerende måde bryder kirkegårdens helhedsindtryk af værdig ro.

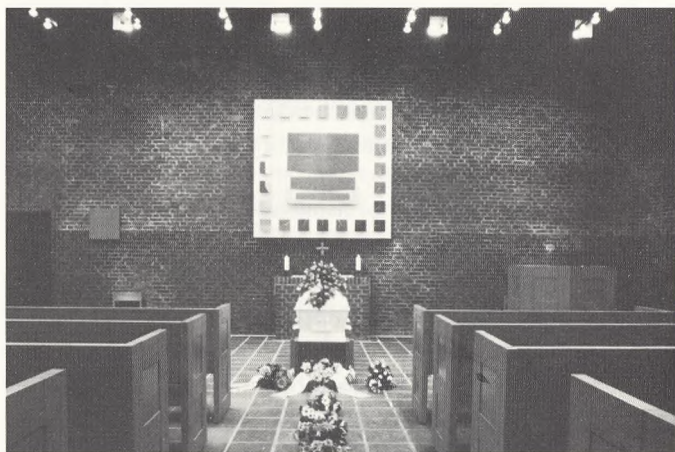
I lomme 4, der er centralt beliggende midt på kirkegården, er der opført et kapel, tegnet af arkitekt Jørgen Andersen, Frederikshavn. Kapellet og kirkegården blev d. 7. oktober 1979 indviet af biskop Henrik Christiansen, Aalborg. Hele kapelbygningen er på 620 m², dertil kommer et fritstående klokketårn samt en pergola. Kapelsalen er en central kvadratisk bygning, der på de 3 sider er omsluttet af en lavere bygning. Denne bygning, der indeholder kisterum, pynterum, præsteværelse og kontor, er forbundet ved et glastag, og hermed er

Fladbjerg kirkegård, kapellet.

Fladbjerg kirkegård,
interiør i kapellet.

der opnået en klar arkitektonisk opdeling af bygningen. Kapelsalen er 13×13 m og har en loftshøjde på 6,5 m til murstenshvælvingerne, der er gennemgående overalt i byggeriet. Farvesammensætningen på bygningens inventar og rudernes farvede glas er forestået af kunstneren Arne L. Hansen, der også har udført altertavlen og korset på det murede alterbord.

Den endelige afslutning af kapelbyggeriet og overdragelse skulle have fundet sted i oktober 1981, men kirkegårdsudvalget har endnu ikke overtaget byggeriet, da der har været store problemer med fugt i murværket. Hele kapellet er derfor blevet omfugtet udvendig og taget istandsat.

Med udsigt til en snarlig afslutning og overtagelse er der åbnet mulighed for, at besøge både kirkegården og kapellet, hvis man kommer til Frederikshavn.

Kan landsbykirkegårdens anlæg tilpasses nye tider?

Af *Claes Foghmoes.*

Når man skal tale om mulighederne for at tilpasse landsbykirkegårdens anlæg til en fremtid, der af gode grunde er i hvert fald delvis ukendt for os, kunne det måske være formålstjenligt at betragte kirkegården ud fra tre synsvinkler:

1. Den kulturhistoriske.
2. Den økonomiske.
3. Den æstetiske.

Det er nok de tre faktorer, der øver størst indflydelse på kirkegårdens udseende. Den første pr. tradition (vaner, egnessærpræg etc.). Den anden af bitter nød for tiden (besparelser, sløjfninger etc.). Den tredje som en forhåbentlig lykkelig koordinator af de to første.

(Landsby-)kirkegårdens kulturhistorie:

Lige så længe, som der har levet mennesker i Danmark, har disse haft behov for at begrave deres døde. I begyndelsen, hvor der var tale om jægere og samlere, var det nok lidt tilfældigt, hvor begravelser fandt sted; men i og med at menneskene slog sig ned for en længere periode, blev der også mulighed for at samle de enkelte begravelser i nærheden af bopladsen. Fra stenalderen (ca. 1500 år før vor tidsregning) kender vi gravlægning i stendysser eller jættestuer. Ligbrændingen kendes først fra bronzealderen (ca. 800 før vor tidsregning). Den er sandsynligvis kommet hertil fra orienten via Grækenland, hvor den er omtalt i Illiaden, og via Italien (omkring 1000 f.v.t.) videre nordpå. En sådan ligbrænding er jo nok foregået på bål, og asken er derefter opsamlet i en krukke (urne) og nedsat i en gravhøj. Igennem jernalderen og vikingetiden trænges ligbrændingen mere og mere tilbage, og ved kristendommens sejr forsvinder den helt. Fra ca. år 1000 efter Kristus har vi udelukkende jordbegravelse.

Kristendommen overtog jo blandt andet de gamle kulsteder, hvor kirkerne byggedes, og hvor begravelserne fra da af blev foretaget. Det fineste var så afgjort at ligge inde i selve kirken – helst under selve alteret eller så nær dette, som det var muligt. Jo lavere rang eller anseelse i samfundet des længere fra alteret, ja måske helt uden for kirken (men så i tagdryppet – og helst i solsiden). De fattigste blev placeret ude på selve kirkegården og morderpak eller det allerværste – selvmordere – helt uden for kirkegårdsdiget eller -muren.

Der må have været temmelig overfyldt i kirken til sidst, og der har næppe lugtet særligt godt. I 1770 udsendte Struense forbud mod begravelse i kirkerne, men først i 1805 fik man en egentlig lov, der forbød det.

Hvordan har disse kirkegårde så set ud? Ja, de har været overfyldte og næppe præget af den store orden. Befolkningen i Danmark var godt nok væsentligt mindre end i vore dage; men dødeligheden var meget større. Gennemsnitsalderen har – selv i fredelige perioder – næppe været over 40 år for landbefolkningen og endnu lavere i byerne. En by som Næstved kunne ikke opretholde sit indbyggertal i middelalderen uden en konstant tilvandring fra landet. Der døde flere, end der blev født. Børnedødeligheden var stor. Krig, hungersnød og epidemier gjorde, at død og begravelse var noget hverdagsagtigt, og bortset fra de egentlige pestkirkegårde har familierne vel ret hurtigt fået deres eget – omend lille – stykke på kirkegården (familiegravstedet). Der har ikke været tale om gange eller stier mellem gravstederne. Skulle en kiste bæres i graven, foregik det hen over nabogravstederne. Hegn har der derfor næppe været i større udstrækning omkring det enkelte gravsted, men – i hvert tilfælde i teorien – et solidt hegn om selve kirkegården og solide låger, der kunne holde dyrene (kreaturer og især svin) ude fra kirkegården. Kun i krisetider samlede man befolkningen i kirken og husdyrene på kirkegården, idet man benyttede kirken (der ofte var landsbyens eneste stenhus) som forsvarsværk. I sådanne situationer har der været behov for græsning, og man har plantet træer med foderværdi på kirkegårdene (først og fremmest elm). Resten af kirkegården har nok henligget i græs; præsten havde jo retten til høet; og den eneste normale markering har været en navnetavle af sten for de velhavende, af træ for de almindelige og måske slet ingenting for de fattigste.

Da det ikke længere var muligt for de velhavende at blive begravet i kirken, måtte de på anden måde – for at opretholde prestigen – markere deres særlige gravsted over for omverdenen. Med store og dyre monumenter, med hegn omkring gravstedet samt med en afvigende beplantning trådte et sådant gravsted tydeligt frem, og ved sin særlige størrelse – 4-6-8 eller måske 12 numre samt særlig placering på kirkegården (særlige afdelinger eller ud til hovedgangen) kunne standsforskellen opretholdes. Men som det ofte går, fik denne udvikling afsmittende virkning på de øvrige gravsteder. I løbet af 1800-tallet fik vi de store gravsteder med gravgitre af støbejern eller smedejern som beskrevet i årsskriftet 1982. Middelstanden fulgte med, og kirkegården blev fyldt op med hegn af metal, træ eller – senere – levende hække. Alle vore »traditionelle kirkegårdselementer«: kirkegårdsplanterne, sommerblomsterne, blomsterløg og bunddække eller perlesten er således af forholdsvis ny dato, medens græsgravstedet, som på nogle virker fremmed, i grunden er et traditionelt dansk gravsted.

Når vi derfor stiller spørgsmålet: »Kan landsbykirkegårdens anlæg tilpasses fremtiden?«, mener vi i virkeligheden: Kan alt det, vi i de sidste 150 år har tilført det traditionelle gravsted, bevares? Får vi brug for det? Vor kirkegårdskultur har ændret (udviklet) sig gennem tiderne. Det, vi begræder, er at der måske er mulighed for at den ændrer sig *mod* vore ønsker. Og vore ønsker kan være af

følelsesmæssig eller mere professionel karakter (gartner - stenhugger etc.). Men hvad er det da, der er ved at ske på vore kirkegårde? Hvad er det, vi frygter skal ske med landsbykirkegården, som kan bringe dens anlæg i fare?

Fra de store bykirkegårde – især i den østlige del af landet – har vi set en udvikling bort fra det traditionelle familiegravsted til fællesgrave, fortrinsvis den anonyme fællesurnegrav eller -askegrav. Denne udvikling er accelereret gennem de senere år, således at henimod hveranden afdød person i hovedstadsområdet nedsættes i en sådan fællesgrav. Resultatet er mange sløjfede familiegravsteder og meget store ledige arealer på kirkegårdene. I økonomisk gode tider kunne sådanne arealer ved gartnerisk indsats tilføre kirkegården nye æstetiske værdier, men når en sådan udvikling fra én gravstedstype til en anden på samme tid stiller krav om nytænkning og udhuler kirkegårdens økonomi, kan problemerne virke uoverskuelige.

Ligbrændingen, som vendte tilbage til Danmark i slutningen af sidste århundrede (af hygiejniske grunde), har fået skyld for at ødelægge vore kirkegårde (vor kirkegårdskultur) på grund af de netop beskrevne forhold. Det er næppe rigtigt. Urner kan sagtens nedsættes i traditionelle gravsteder – og bliver det da også. Når folk vælger fællesgraven, skyldes det nok primært, at tiden er løbet fra familiegravstedet med dets store krav til vedligeholdelse og tilsyn. Tidligere, hvor familien var større og boede indenfor et snævert areal (sognet), kunne man altid holde gravstedet selv. I vore dage, hvor de små familier yderligere er splittet, kan det knibe for de tiloversblevne at holde det gamle familiegravsted. Naturligvis kan man betale sig fra det ved at lade kirkegården passe det, men desværre er det ofte sådan, at jo ældre folk bliver, des flere gravsteder får de ansvaret for, og des dårligere har de råd. Har man selv følt ansvaret og besværet med at holde forældrenes gravsted, vælger man måske fællesgraven uden forpligtelserne, således at børnene (eller barnet) i den anden ende af landet ikke skal føle sig økonomisk (eller følelsesmæssigt) ulejliget.

Derimod tror jeg ikke på, at den anonymitet, der følger med den ukendte fællesgrav, i grunden tiltrækker ret mange – om overhovedet nogen. Kun et forsvindende mindretal er så ydmyge, at de ønsker fuldstændigt at forsvinde i græstørven. Uhyggeligt mange fortryder senere, at ægtefællen havnede i anonymiteten. De mangler virkelig et sted at besøge – et sted, hvor netop deres kære ligger, og da det ikke er muligt at ændre, vælger de simpelthen en plet i fællesgraven og udnævner den til at være »stedet«. Resultatet er de mange løse buketter i græsarealet. Ligbrændingen bør nok frifindes i denne sag, og søgelyset i stedet rettet mod os selv – d.v.s. vi kirkegårdsfolk, som ikke i tide har set samfundsstrukturen ændre sig med fremtidige pasningsproblemer omkring den traditionelle gravstedsform til følge. Vi har sovet. Men selv de relativt få steder, hvor der er etableret andre gravstedstyper, der imødekommer udviklingen og

de af den skabte ønsker, oplever man, at folk alligevel ikke bruger disse gravtyper. Hvad kan det så skyldes? Lad mig gætte på manglende oplysning og dårlige takstsystemer.

Hvad nytter det, at vi anlægger nye afdelinger, der i meget høj grad kombinerer folks ønsker med hensyn til gravsted, hvis vi ikke oplyser nok om det. Folk vælger automatisk det kendte – i dette tilfælde den ukendte fællesgrav – fordi de har hørt om den, og fordi de mennesker, der skal hjælpe de pårørende i forbindelse med dødsfaldet, næsten automatisk anbefaler denne gravstedsform. Havde vi fra starten anlagt afdelinger, der ikke krævede pasning fra de pårørendes side, men hvor det enkelte gravsted var markeret – lad os kalde det en kendt fællesgrav – var mange ulykker undgået. Og havde vi samtidig oplyst folk om disse muligheder, tror jeg slet ikke, at vi havde fået ret mange nedsættelser i den anonyme fællesgrav. Men hvordan skal vi oplyse folk om dette emne? Da familien blev mindre, da det gamle familiesammenhold blev opløst på grund af fraflytning, og da dødeligheden generelt aftog, og døden (ligesom fødslen) blev et offentligt anliggende, der klares på en institution – da tabte vi muligheden for at tale om død og begravelse på en naturlig måde indenfor familien. Ja vi personligt kan jo nok gøre det – men alle de andre! De ældre i familien vil nok i grunden gerne tale om dette – fordi de føler, at tiden nærmer sig – men børn og børnebørn vil ikke; de skyder det fra sig og udskyder dermed beslutningen om, hvad der skal ske, til det mest uegnede tidspunkt overhovedet: Når dødsfaldet netop er sket. Kunne vi komme i kontakt med folk og vejlede dem på en sober og objektiv måde, tror jeg, mange misforståelser og megen sorg kunne undgås.

Men der er jo også den ØKONOMISKE synsvinkel:

Betingelsen for at folk får, hvad de inderst inde ønsker, er jo, at de også selv får lov til at vælge, d.v.s. at de højeste ønsker ikke på forhånd er skåret væk af økonomiske grunde. Jeg beskrev det paradoks, at folk får ansvar/besvær med flere og flere gravsteder des ældre/fattigere de bliver. Selv med de gældende takster – der jo hverken dækker kirkegårdens omkostninger helt eller halvt – er det begrænset hvor mange vedligeholdelser og granpyntninger, der kan tages ud af en almindelig folkepension. Med de skatte- og afgiftssystemer, vi har i velfærdsstaten Danmark og med den nugældende graverordning, skal vi nok få nedlagt familiegravstedet – eller i det mindste gjort det så kostbart, at det går hen og bliver eksklusivt igen – vel at mærke for nogle ganske få % af befolkningen.

Tidligere – i det »nære« samfund – kunne man, hvis kræfterne ikke længere slog til, og der ingen familie var i nærheden, få én eller anden til at holde familiegravstedet for f.eks. en flæskeside. Nu, hvor en sådan person, der kan/skal klare dette arbejde, er ansat af menighedsrådet, kan man ikke bogføre en flæskeside. Nu bruges kun hårde kontanter, og der er mange udgifter undervejs i systemet. Lad os tage et lille eksempel: Tænk vi os, at gravstedsfæsteren skal betale 500 kr. for et givet stykke arbejde, må han – med vort skattesystem – tjene ca. det

dobbelte, altså 1.000 kr. – hvilket svarer til mellem 10 og 20 timers lønarbejde. Af de 500 kr. får kirkegården (eller kirkekassen) kun ca. 400 kr., idet resten går til moms. Da en alm. landsbygraver koster kirkekassen ca. 1 kr. for hvert minut, han er på kirkegården, svarer dette til ca. 2 kr. pr. effektivt arbejdsminut (incl. følgeomkostninger, men excl. materialer etc.). De 400 kr. svarer til ca. 200 arbejdsminutter eller godt 3 timelønninger på fakturaen. De 10-20 arbejdstimer for gravstedsejeren er altså – ved at køre en tur gennem bureaukratiet – blevet til godt 3 timers arbejde på gravstedet. Hvis man ikke har særlig mange penge eller er meget travlt optaget, vil de fleste nok overveje, om de selv kan holde gravstedet eller evt. overlade arbejdet til en person, der ikke skriver regninger m.v. Resultatet er/bliver, at kirkegården mister indtægter i kombination med at folk på længere sigt vælger gravstedsformer uden vedligeholdelsesforpligtelser. Og det er jo ikke småbeløb, vi taler om. Vedligeholdelse og granpyntning af et familiegravsted vil over en kistegravs-fredningsperiode beløbe sig til 10-20.000 kr., hvorimod en urne kan nedsættes i fællesgraven uden yderligere omkostninger for 200-400 kr.

Vil vi derfor bevare vor kirkegård og dens nye/gamle elementer, må vi ændre vore takstsystemer. Det er ikke nok at tilbyde gratis gravplads, når vedligeholdelserne alligevel motiverer folk til at vælge fællesgraven. Der må være fuldstændig valgfrihed mellem de forskellige begravelsesformer og gravstedstyper. F.eks. skal der betales moms for gravning af en grav, medens ligbrænding er momsfrit. Fredningstiden (og dermed vedligeholdelsestiden) er i Næstved tre gange så stor for kister som for urner; og anlæg af et gravsted med planter og især mindsten er jo heller ikke gratis.

Hvis denne økonomiske ligestilling ikke kommer, bliver der ingen anlæg tilbage på landsbykirkegården (eller andre kirkegårde for den sags skyld) at tilpasse til de nye tider. Så bliver graveren reduceret til motor- og sprøjtefører, der med plæneklipper, kantskærer og ukrudtsprøjte holder fællesgraven og vejen til denne i orden. Jeg – personligt – vil ikke begræde tabet af det store blomster-show, visse af vore gravsteder har udviklet sig til; men jeg vil føle det lidt fattigt, hvis fællesmonumentet for de »ukendte« er eneste usynlige minde om størstedelen af danskerne i fremtiden. Så vil jeg betragte dette monument, som symbol for dårlig planlægning og laden-stå-til fra vi ansvarlige kirkegårdsfolks side.

Og – og her er vi kommet til den æstetiske mellemproportional: Hvordan? Hvordan skal landsbykirkegården så se ud? Hvordan skal vi indrette/tilpasse den? Først og fremmest skal vi *planlægge* fornuftigt. Og med skam at melde: Det klarer de færreste menighedsråd selv på tilfredsstillende vis. Vi må have fat i enten en god kirkegårds-/havearkitekt eller en god kirkegårds-konsulent, hvis man ikke i forvejen disponerer over den tilstrækkelige ekspertise i de ansattes

rækker: Først og fremmest skal egnspræget eller de særlige karakteristika sikres. Det kan dreje sig om buksbomhække eller tuegrave eller noget helt andet; men det lokale islæt bør – af hensyn til eftertiden – bevares.

Skal der gives gode råd, må de være: Lav nye gravstedstyper. Som eksempel: Den »Kendte« fællesgrav – gerne i forskellige variationer! Ved at indrette disse afdelinger, så vedligeholdelsesomkostningerne bliver gratis for de pårørende og lave for kirkegården, kan man minimere de samlede udgifter uden at helheden berøres *væsentligt*. Man kan f.eks. anvende bunddækkende planter i stedet for græs eller man kan plante fritvoksende hække i stedet for de klippede.

Et andet moment er fleksibilitet i anlægsformen, så et areal kan skifte indhold i takt med behovet for nye gravstedsformer. Ingen kender kravene til begravelsesplads om eksempelvis 50 år. Måske foretrækker man udstopning med dertilhørende anbringelse i et mausolæum. Dette vil kræve nogle reservearealer til rådighed; men disse bør være så små, som muligt. Dette kan styres ved at planlægge arealernes brug nøje ved hjælp af statistikken og ved at sikre, at overflødig arealer inddrages etapevis, så vidt dette er muligt.

Endelig er det min private overbevisning, at de store udvidelser af bestående kirkegårde bør undgås. Ekspanderer et lokalsamfund så kraftigt – f.eks. ved massiv udbygning – at lokalkirkegården ikke slår til, mener jeg, at man bør anlægge en filial-(assistens-)kirkegård fremfor en udbygning af den gamle. Dels har disse mange udflyttere ikke noget lokalt tilhørsforhold, dels vil en voldsom udvidelse ofte ødelægge det gamle kirkegårdsmønster – om ikke før, så når de nye kommer i jorden.

Nogle tanker om træer på vore kirkegårde særlig med henblik på proviniensspørgsmålets betydning.

Af Henrik Clausen.

På vore kirkegårde finder vi ofte træer og buske, som ikke naturligt hører hjemme i Danmark, eller har en udbredelse langt ud over landets grænser, men de har været anvendt så længe og i så stort tal, at mange i det daglige ikke opfatter dem som fremmede træarter.

Eksempler på sådanne er Rødgran (*Picea abies*), Thuja occidentalis, Bjergfyr (*Pinus mugo*), Lærk (*Larix decidua* m.fl.), og Naur (*Acer Campestre*).

I vort daglige arbejde på kirkegården kan vi ikke undgå at lægge mærke til, at visse plantepartier inden for samme art udvikler sig højst forskelligt. Dette problem har man på landets forsøgsstationer forsket meget i med henblik på værdien for vort skov- og havebrug, hvor det jo har stor økonomisk betydning at få de frø, som giver planter med de bedste egenskaber f.eks. med hensyn til sygdomsresistens, voksehastighed, vedtype, form, klimatisk modstandsdygtighed o.s.v., og ved afprøvning af planter fra forskellige lokaliteter (Provenienser) udplantes flere provenienser under sammenlignelige vækstbetingelser. For at det skal være landsdækkende, skal disse forsøg selvfølgelig foregå flere steder i landet. Da disse forsøgsplanter tit skal have adskillige års vækst før de kan bedømmes, vil der ofte gå mange år før resultaterne foreligger og kan publiceres.

Når vi ved, at Rødgran (*Picea abies*) har en udbredelse fra Alperne i syd til Lapland i nord er det ikke uforståeligt, at der er store forskelle inden for arten, da træerne jo gennem tiderne har tilpasset sig de enkelte lokaliteter. Det gælder altså om at skaffe frømateriale fra steder, der forsøgs- og erfaringsmæssigt giver de bedste planter til det, de skal bruges til.

Får vi f.eks. frø fra Lapland, vil planterne her få en for meget langsom og tæt vækst, hvorimod frø fra Tyskland har vist sig velegnet i skovbruget og givet smukke og givende bevoksninger med godt tømmer. Det er altså vigtigt at vide hvilke provinienser, der giver de planter, der er brug for.

På så godt som alle kirkegårde er Thuja occidentalis den mest anvendte plante til hæk. Men vi ser jo ofte, at disse hække ikke er så smukke, som man kunne ønske. De ser syge ud, og man forsøger på forskellig måde at redde dem, ved sprøjtning, ved ændring af tidspunkt for klipning, ved gødning o.s.v., men årsagen er måske helt enkelt den, at vi har fået planter fra en forkert proveniens.

Thuja occidentalis naturlige udbredelse er et område i Nord Amerika, der strækker sig fra Atlanterhavet til vest for de store søer, og fra syd for de store søer til langt op i Canada. Det kan derfor være gode grunde til at tro, der må

være forskel på provenienserne fra dette store landområde med hensyn til deres klima- og jordbundskrav.

Der er i »Havens planteleksikon« beskrevet 34 forskellige variationer af *Thuja occidentalis*. Dette er hovedsageligt udvælgelse af enkelt individer, der er opformeret vegetativt, men det viser noget om hvilke variationer, der er inden for arten. – Ved mere eller mindre tilfældige indkøb i planteskolerne, er der stor risiko for, at få planter, der er produceret i tyske planteskoler, eller af frø fra en tilfældig plante, der giver meget spiredygtigt frø, men ikke nødvendigvis gode hækplanter.

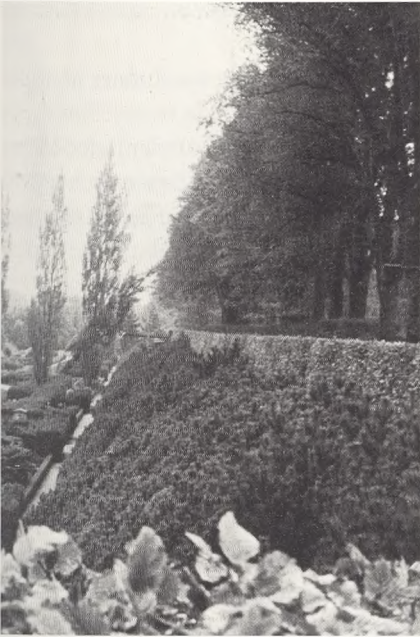
Bjergfyrren (*Pinus mugo*) er nok det mest anvendte træ på gravsteder og i busketter på kirkegårdene. Den er vildtvoksende fra Pyrenæerne over Alperne til Karpaterne og Balkan. Også den udviser store proveniensforskelle, idet der findes lave, brede, buskagtige typer, som er velegnede på gravsteder og i lave busketter, og enstammede eller flerstammede op til 20 m høje træer, som især findes i Pyrenæerne, Frankrig og Vestalperne. Den franske bjergfyr (*Pinus mugo rostrata*) er enstammet og meget velegnet som solitærtræ og i busketter. Da bjergfyrren er et af de træer med den største variation, er der gode muligheder for at få netop den type planter, der ønskes til formålet. Ved udvælgelse og podning er det muligt at få opformeret enkeltindivider fra et frøparti, som har specielt gode egenskaber m.h.t. smuk form, langsom vækst og frodigt udseende, som efter min mening giver gravstederne et præg af natur, hvor mange af de nu så almindeligt brugte planter virker fremmedartede.

På kirkegårde, parker og større haver ser man ofte store, gamle lærk, som er kønne i både forårets lyse udspring og med de gyldne efterårsfarver. Det er oftest den europæiske lærk (*Larix decidua*), der er vildtvoksende fra Sydøst-Frankrig gennem Alperne til sydvest for Wien. Også dette træ har proveniensforskelle såvel som individuelle.

Sammen med den japanske lærk (*Larix leptolepis*) er det de mest plantede lærk her i landet. Den japanske lærk har med sine røde skud og brede krone en anden habitus end den europæiske, men er ikke mindre dekorativ specielt dens meget smukke kogler med udadbøjede spidser på kogleskellene.

En tredje lærkeart, *Larix gmelini*, som stammer fra Østasien har forskellige provenienser, hvorimellem der findes meget store muligheder for udvælgelse til vore kirkegårde.

Larix gmelini er også bemærkelsesværdig ved sine kogler, der starter som smukke, røde blomster i stort tal, og bliver siddende i flere år. – En anden lærk, der bør med i denne sammenhæng, selv om den er lidet kendt, er *Larix laricina*, der er vildtvoksende i Nordamerika fra syd om de store søer og op til Polarcirklen. Den er karakteristisk ved sin langsomme vækst, meget tynde grene, der giver den et let og graciøst udseende, og meget små kogler 1 - 1½ cm store. *Larix la-*

Vestre kirkegård, København, Pinus mugo som bunddække på skråning.

Vestre kirkegård, København, Nauer som hæk.

ricina er på grund af sin vækst god til små arealer og vil også kunne bruges på gravsteder.

På Hørsholm kirkegård har vi for ca. 8 år siden plantet nogle hække af Naur. Planterne blev købt i en planteskole, uden at der blev spurgt om hvilken proveniens de var fra. De blev plantet i seks rækker på en vestvendt skråning ved en lille sø. De har været plaget af svamp- og insektangreb i en sådan grad, at vi ikke har kunnet klare det med sprøjtning. De 2 nederste rækker ved søen var hårdest angrebet, hvilket gav mig den tanke, at det kunne være klimatiske forhold, der spillede ind. Jeg har senere fået oplyst i planteskolen, at planterne var indkøbt i Holland, og frøet muligvis stammer fra et endnu sydligere område. Vi vil nu prøve at udskifte hækken med planter af nordsjællandsk oprindelse, og det bliver spændende at se, om resultatet så bliver sunde og gode hække.

Dette lille indlæg skal ikke foregive at være en fyldestgørende beskrivelse af proveniensspørgsmålets betydning, men tjener alene til at gøre opmærksom på, at det er vigtigt, vi får planter til vore kirkegårde, som er egnede til vore forhold. Der er meget at gøre endnu inden for dette spørgsmål, »Klaveret kan få endnu flere tangenter og det kan komme til at spille bedre«.

Smedejernsgitre

Af Axel Andersen.

Som fortsættelse af artiklen i Vore Kirkegårde, årgang 1982, skal denne gang berettes om den anden halvdel af jerngitre, de af smedejern.

Disse gravstedsindhegninger repræsenterer både de ældste og de yngste jerngitre. De ældste stammer fra de første decenier af det 19. århundrede og de yngste så sent som omkring 1940, med nogle enkelte senere, men de må nærmest karakteriseres som husflidsarbejde.

De ældste er udført som håndværksarbejde, men den samme model kan godt være i flere eksemplarer, men ved opmåling afslører forskellene sig. De yngre er også håndværksarbejde, der i nogen grad er udført som serieproduktion, omend serierne ikke synes at have været særligt store. Det kan dog være vanskeligt at bedømme ud fra de i dag tilbageværende, der er fjernet mange inden registreringen fandt sted. Det skyldes flere årsager, som nævnt under støbejernsgitre, den almindelige modvilje mod det døde materiale, men det skyldes også nok det forhold, at disse senere produkter har været præget af ringe holdbarhed, materialerne har været spinkle, og samlingerne har været udført som nitning, det bærende element, soklen, var ofte af træ. Et andet forhold er også, at de stammer fra den tid, da det blev mindre almindeligt at købe langtidsfæste, at bevare familiegravstedet fra generation til generation.

Der er således to adskilte grupper smedejernsgitre både aldersmæssigt og konstruktionsmæssigt, det vil derfor være naturligt straks at beskrive forskellene.

Den ældre gruppe er udført helt i smedejern, der er ikke særlig stor forskel på de stave, der danner hjørner og lågebæringer og de der sidder imellem, kun få mm. Soklen er i de fleste tilfælde af sten, og ofte er samlingen af stenstykkerne gjort med kramper for at sikre stabiliteten. Hjørne- og lågestave er forlængede og støbt fast i huller i soklen. Imellem hjørnestave og lågestave er foroven og forneden fastgjort åse, hvortil de øvrige stave er fastgjort ved nitning. Til øverste ås er ofte fastgjort en håndlise af afrundet materiale og ofte bredere end åsen. Der er sjældent fagopdeling. Til stavene er anvendt rundt eller kvadratisk jern og til åse fladjern. Det ældste i denne gruppe er dateret 1805, men typen er lavet helt op i vort århundrede.

Den yngre gruppe kendetegnes ved valg af forskelligt materiale. Soklen er som før nævnt ofte af træ, men mange har en støbejernssokkel af samme type, som den der blev brugt til støbejernsgitre, så man kan fristes til at tro, der har været en produktion af støbejernssokler til brug for smedejernsgitre. Dertil kommer naturligvis også af sten, både sandsten og granit, og i enkelte tilfælde er der også

anvendt beton. Sidste kan dog skyldes reparation som erstatning for en træso-
kel.

Dernæst er de for det meste opdelt i fag ved stolper, og disse stolper er ofte af
rør, 1½-2" rør af samme type som bruges til vandrør. Forneden forsynet med
en støbejernsflance og afproppet foroven med en støbejernsprop, hvortil er
fastgjort en rundjernsstang, der går ned gennem røret og soklen, hvor den er
gjort fast med en møtrik. Stavene er udført af rundjern eller fladjern, men af
betydelig mindre dimensioner end i den ældre gruppe, rundjernet 10-12 mm
(½") og fladjernet 5-6 × 20 mm (¼ × ¾"). Åsene er udført i fladjern, vinkel-
jern eller et ujern med meget lave sider, håndliste er sjældent brugt. Det er
forståeligt at de tynde dimensioner, har betydet ringe holdbarhed, rust har
hurtigt fået bugt med de tynde materialer, hvis de er blevet dårligt vedlige-
holdt med maling.

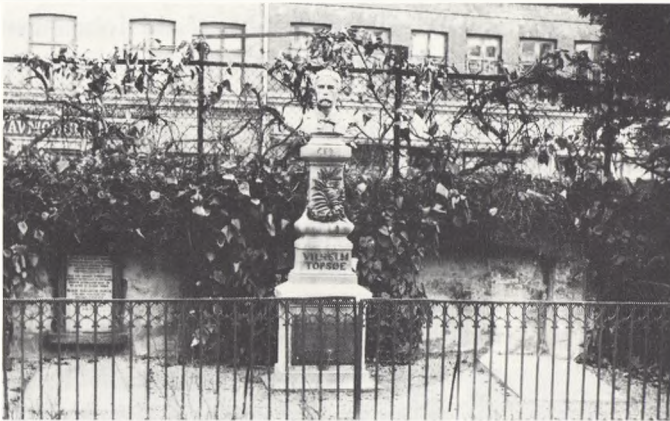
Kunstsmedarbejde, således som vi kender det fra Christian 4. tid, udført af
Caspar Fincke (ca. 1584-1655) til Christian 4.s kapel i Roskilde Domkirke,
gitterlågen og gelænderet på udsigtsplatformen på Rundetårn, er der ikke
mange af. Det må der have været tidligere. På Vestre Kirkegård i København
blev der i begyndelsen af 1950'erne bygget en mur af sandstenskvadre (af
gamle sandstensmindemærker (selvfølgelig) til lukning af Materialgården.
Muren opførtes til omkring 1 m højde, men pillerne til godt 2 m. Imellem pil-
lerne indsattes et sådant smedjernsgitterværk med meget fintformede blom-
ster, stænglerne er flettet ind i hinanden, men stukket gennem huller ved
krydsningerne. Den ellers meget erfarne gamle grovsmed, hvis læretid må
have ligget omkring århundredeskiftet, sagde: »Det kan jeg ikke forklare,
hvordan de smedninger er lavet«. Det anvendte gitter stammer fra Assistens
Kirkegård. Det eneste bevarede virkeligt kunstsmedning er lavet i Rusland,

Russisk smedjernsgitter, skibet med gitret sank i Sortehavet, men blev hævet igen, og nåede så
velbeholdent frem til katolsk afdeling på Assistens kirkegård. T.h. nærbillede af lågen.

fortæller rygterne, det er ikke bevist. Fakta er, at der i gravstedet er begravet en forstmand, der havde sit livsvirke i Rusland og døde der. Først efter godt 25 års ventetid blev han overført til gravstedet. Stolperne er udført som gitterværk bundet sammen af rankeværk med blade, og det samme er brugt i fagværket, i lågen smukt slyngende sig om et stort latinsk kors.

En opdeling i stilarter, således som det kunne gøres i støbejernsgruppen, fordi der er så mange arkitekturforbilleder, kan ikke så let gøres for smedejernsgitterne. Der er brugt arkitekturelementer som rund- og spidsbuer, friser med forskellige klassiske mønstre, men det har ikke været muligt at bruge til en inddeling. Derimod kunne der laves en inddeling efter de anvendte materialer, dette var nyttigt for bestemmelsen, men det er næppe rimeligt at ofre plads på den her. Derfor vil jeg gå frem i kronologisk orden, og udfra de nævnte eksempler vise bredden i formerne. Dateringen kan gøres efter de skilte eller monogrammer med årstal, der ofte er indsat i lågen, en slags »dørskilt«. Et årstal i gitter skal dog tages med forbehold. Der er eksempel på et gitter med et sådant ind-

Smedejernsgitter fra 1827 men ca. 1882 udvidet til dobbelt bredde.

Smedejernsgitter, med støbejernssokkel mærket Ludvigsen og Herman, gravstedet genoprettet 1882.

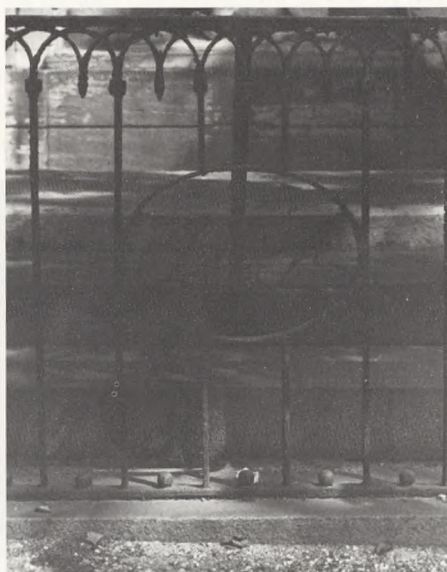

smedet årstal: 1826, hvilket passer udmærket med den ældste begravelse; når man så ved, at gravstedet blev udvidet til det dobbelte i de første år af 1880'erne, må man indrømme, at dateringen er tvivlsom. Der kan dog være den sandhed, at lågen er genanvendt, og en dygtig smed har leveret en ny forside svarende til det oprindelige gitter. I nogle tilfælde har historisk, personalhistorisk og kunsthistorisk undersøgelse bragt data frem. Den ældste dato på mindesmærket suppleret af protokollens oplysninger, især når det bruges til sammenligning af andre nærtstående typer måtte bruges i de fleste tilfælde. Gamle billeder kan være en stor hjælp, når billedets alder kendes. Således viser en billedserie fra omkring 1910 mange gitre, som ikke eksisterer idag, ligesom der også er eksempel på, at der nu er et andet gitter, det må altså være opsat senere, og dermed daterer gruppen. Det kan dog ikke udelukkes, at der har fundet en del genbrug sted, nok mere eller mindre ved kirkegårdens medhjælp. Et gitter har årstal indsat: 1829, men gravstedet havde været i brug til anden side efter hjemfaldet i 1849. Da det blev ledigt igen, ønskede man det genoprettet, der blev opsat mindesmærke endda med bronzeportrætrelief med signering 1882. Gitret kan efter dets form og udførelse udmærket være fra 1829 eller tidligere, genanvendt forsynet med det »falske« årstal, men det røbes ved at være sat på en støbejernssokkel, det hører til århundredets sidste halvdel.

Som nævnt i indledningen er det ældste daterede gitter fra 1805, det ses af monogram med årstal 1805, indsat i lågens midte. Det er meget af et under, at dette gitter er bevaret til i dag. Det første fæste udløb i 1905, i 1917 blev gravstedet overdraget til en ny familie. Det synes, som om man har solgt brug retten til

Smedejernsgitter fra 1805.

Smedejernsgitter fra 1807.

gravstedet inklusiv gitret for at bevare sidstnævnte. Dette er ikke et enestående eksempel, andre kan nævnes for både gitre og mindesmærker. Det beviser en tidligere interesse for at bevare gode ting for eftertiden, en interesse som det efterfølgende slægtled ikke har arvet.

Gitret er uden fagopdeling, udført af kvadratisk jern til hjørnestolper og stave med samme tykkelse $\frac{3}{4}$ ". Stavene er spaltet op foroven og bukket, og svejset sammen med næste stavs bukkede opspaltning og fortsætter op til midt over næste stav, hvor den mødes med spaltningen fra den næste stav igen og svejset sammen. Ved dette svejsested er der sket samling med den øverste ås og håndlisten. Dette motiv bliver »den krydsede bue«, således som den kendes fra gotiske bygningers krydsbuefrise, udført i let fremspringende mursten. Ved spaltningssteder er der en lille knop. Dette gitter kan gælde som type for en del gitre for de første 40 år af 1800-tallet, de fleste dog fra de første 20 år. De har stave opdelt foroven og svejset sammen til buer, enten mødes de med nabostavens eller som i dette tilfælde med den følgende med bueformen: rundbue (halvbue) eller spidsbue, enten som enkeltbuer: buefrise eller dobbeltbuer: krydsbuefrise.

En variant er fra samme tid 1807. Her er stavene også opdelt og udført som krydsbuer, men her sammen med en løs buerække, der ikke ender i stave, men med en knop. Knoppen kunne være fortsat i en stav, på den nederste ås er der i dens plade også fastgjort en knop.

Fra 1806 stammer et andet eksempel, her er det en meget enkelt type. Kvadratisk stangjern er brugt til stave i $\frac{3}{4}$ " tykkelse og fastgjort foroven og for enden til åse af $1\frac{1}{2}$ " fladjern. Øverst en halvrund håndliste. Billedet viser ikke den nederste ås, for terrænet er i tidens løb hævet ca. 15 cm, samt sandstenssoklen, der bærer gitret. Imellem stavene er der i den øvre ås indsat pyntegemer, en slags dråbeformet knap, en ten. Dette ornament kan også være anbragt på den nederste ås, det kan være trukket mere eller mindre langt, så det

Smedejernsgitter fra 1806, lavet af S. L. Smidt.

Smedejernsgitter fra ca. 1803 med diagonal stillede stave.

kan virke helt fallisk. Dette gitter er dateret efter kunsthistorisk undersøgelse af mag. art Karin Kryger. Det er lavet af kleinsmedemester S. L. Smidt, der er bevaret regning i boets papirer, attesteret af stenhuggermester Fischer den 7. juni 1806. Stenhuggermester Fischer har udført mindesmærkerne på gravstedet.

Denne type findes der flere af, der er et med årstallet 1808 i lågets monogram, her er der mellem de lodrette stave indsat en nedadbøjet bue af fladjern med ten på det laveste punkt.

En ret simpel variation består blot i, at de kvadratiske stave er drejet 90°, således at et hjørne peger fremad mod beskueren.

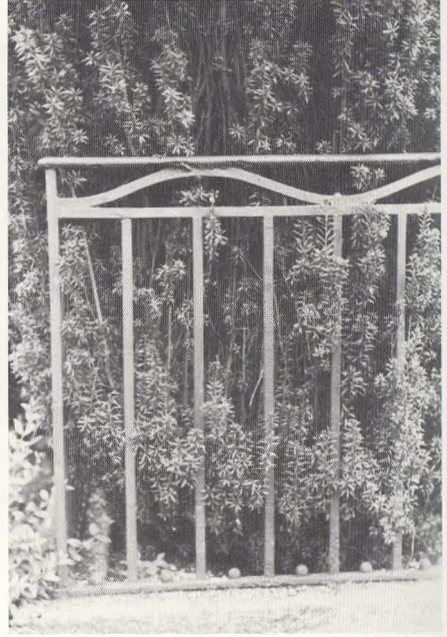
Fra århundredets sidste del (1897) er der en variant af denne type, hvor der er indsat en ekstra ås tæt ved den øverste, derved er der gjort plads til en frise lige under håndlisten. Frisen består af en række sammensvejsede kredse krydsende hinanden, som en slags dukatornamment. I andre tilfælde er det den »løbende hund«, den mæander af liggende S-form, lignende brydende bølger;

Smedejernsgitter fra 1808, terrænet er i tidens løb hævet 20 cm.

Smedejernsgitter fra 1897.

Smedejernsgitter fra omkr. 1912.

den rigtige skarptkantede mæander også kaldet a la grecque; eller blot en bølgelinie.

Smedejernsgitter fra 1806.

Er der ikke lavet håndliste, men stavene ført op over øverste ås, må der laves afslutning på stavene, det vil sige, der er sjældent lavet en afhugning af jernet, det er næsten altid smedet ud til en forsiring. Her kan bruges eksempler fra 1806 og 1807. Her er stavene udsmykket med en pilform, ganske vist er sidefligene smedet en lille smule opad, så de nærmer sig den franske liljes form.

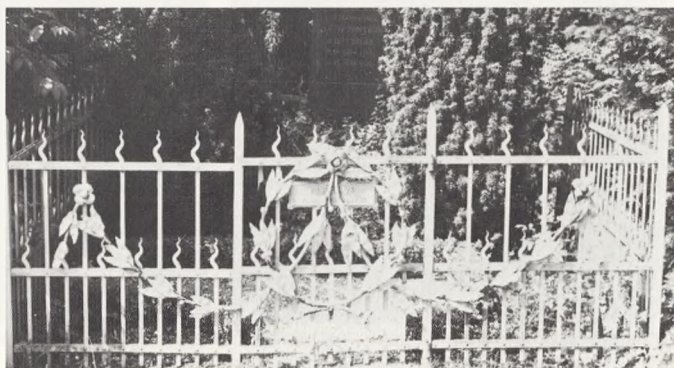
Stavene er udført i $\frac{3}{4}$ " kvadratisk stangjern, åsene i omtrent 2" fladjern og stillet på kant og dobbelte, således at stavene er klemte inde mellem de to bånd, gennemboret og nittet sammen. Dette er i modsætning til de tidligere behandlede, hvor åsene ligger vandret, er gennemboret og stavene nittet til åsen. Det ene gravsted har været i uafbrudt eje fra 1806, mens det andet fra 1807, har en historie parallelt til vort første eksempel. Gravstedsfæstet udløb i 1885, og i 1892 blev et nyt indgået, hvori må formodes, gitteret er indgået. Epitafiet fra den første bortfæstelse blev bevaret ved flytning til en plads, der blev ledig ved gennembrud af muren til kirkegårdens nyere del.

Udsmedningen af stavenes ender til en forsiring, er ofte benyttet med forskellige figurer f.eks. »en flamme«, en frem og tilbagebukning og samtidig tilspidsning. Et meget kuriøst eksempel er meget fladtrykte kugler, der er sat såvel på spidsen som nede på midten mellem åsene, og så endda guldbronce-rede.

Smedejernsgitter fra 1899.

Smedejernsgitter fra omkring 1907.

Med disse eksempler på de ældre smedejernsgitre, der er blevet udført med efterligninger til op i 1920'erne, og udgør et antal omkring hundrede, går vi over til den yngre type.

I det 19. århundredes sidste fjerdedel gik man over til at anvende opdeling i fag, man kan tænke sig inspireret af støbejernsgitret. Til stolper anvendtes jernrør eller kvadratisk stangjern næsten lige så kraftigt som jernrørene, der for det meste er 2-2½" rør. Gravstedets sider opdelt i 3 fag, altså 4 stolper, når hjørnestolper tælles med. Gravstedets bredde, antallet af gravpladser, afgør så antallet af fag på for og bagside. Det kvadratiske gravsted med to gravpladser, blev naturligt også delt op i tre fag på forsiden, således at de to midterstolper danner befæstelse for indgangen. Det ser ud til, at der har været to produktioner jævnsides med enten jernrørsstolper eller firkantede stangjernsstolper, de samme mønstre i gitterværket kan i hvert fald findes med begge stolpetyper. Det kan måske forklares med, at der er en kvalitetsforskel i de to typer. De firkantede stolper kan være rette, lige, eller de kan være forsynet med snoning, i hvert fald på en del af stolpen. De har ofte en fod formet ved smedning, hvilket giver et større flade mod befæstelsen på soklen, enten den nu er træ, jern eller sten. Ligeledes er afslutningen i toppen smedet i en eller anden prismeform eller fliget ud til en slags blomst. Jernrørsstolpen afsluttes nedadtil af en flange, for det meste af støbejern og

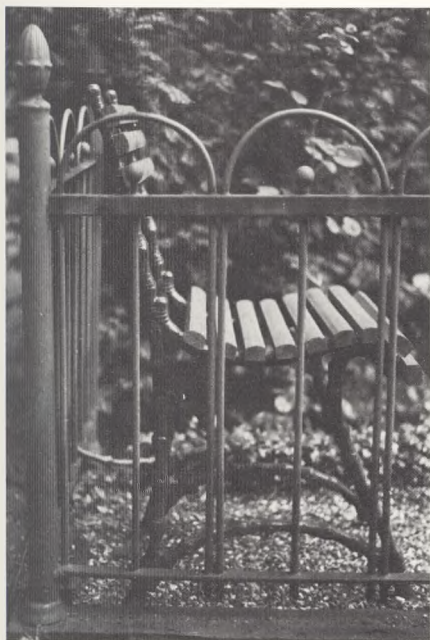
Rørstolpetype med rundjernstave, fra ca. 1889.

Rørstolpetype med rundjernstave og -spiraler, ca. 1897.

udformet med profiler, og opadtil er røret afproppet med en støbejernsprop udformet som løgspir, kogle, blomst osv., men sjældent som kors, hvad kunne ventes. Også de firkantede kan være med støbejernsafslutning, men her drejer det sig om en særlig type, hvor stolperne er en del af faget, stødt sammen og sammenholdt i toppen af »proppen«.

Stolperne forbindes i med mindste af to åse, udført i fladjern, vinkeljern eller en slags u-jern med lave sider, så det nærmest kan betegnes som en forsiring. Fladjernsåsene kan ligge med den brede side vandret og så stavene stukket igennem ved fastgørelsen, eller de kan være dobbelte med stavene imellem, som tidligere omtalt under den ældre type. Vinkeljernsåsen er helt speciel, idet stavene her er stukket igennem den ene halvdel, der ligger vandret, og kan være nitted til staven (i hvert fald enkelte af dem for stabilitetens skyld). Til stavværket er brugt enten rektangulært jern eller rundjern. Det rektangulære jern kan være kvadratisk og anvendes som i »gamle dage« til lige stave, mens det rektangulære ofte anvendes med mange slyngninger, snoninger og i enden udsmedet. Rundjernet anvendes både som lige og snoet i bugter og spiraler, meget ofte er de lavet u-formet, således at de opad til danner en bue og er stukket gennem åsene og fastgjort til den nederste ved nitning eller svejsning. Hvor der ikke er afsluttet med bue foroven, har man både anvendt udsmedning til en forsiring eller påsat støbejernsfigur som kugle, fransk lilje,

Rørstolpetype med vinkeljernås foroven, fra 1907, lavet af Petersen og Brill, Gothersgade 14.

Rørstolpetype med 2 vinkeljernsåse, fra 1907, lavet af Petersen og Brill, Nørrevold 78.

ten. Blanding af stave af rundjern og rektangulært jern er ikke ualmindeligt. Stavenes længde kan også være meget forskellig, mange har således forneden korte stave indsat i den nederste trediedel, rimeligvis et værn mod indblæsende løv. I et fag kan alle stave eller nogle af dem være bukket i buer og spiraler, og hvor de mødes er der slået et sammensmedet rundjernsbånd omkring, de frie ender kan være smedet som en fjeder, formet som kogle, fantasien har ikke manglet. I nogle tilfælde hvor stave krydses har man benyttet et støbejernsroset til at skjule svejsningen.

Ellers er forsiringerne gjort med simple midler, kun i et tilfælde har man svunget sig op til det helt store »pop«, en løvranke af laurbærgrene med frugter strækker sig hen over det meste af facaden.

Den meget store bredde, hvor kun meget få er ens gør, at jeg vil lade billedtekster vise denne variation. Kun en enkelt type med variation, der stammer fra 1900-1915, findes endnu i så mange eksemplarer, at der kan siges at have foreligget serieproduktion. Det er udført af firkantet stangjern, med udsmedet fod og en pyramideafslutning foroven. Åsene er af et lavsidedt ujern, det kan måske være ment som en forsiring. Stavene er af kvadratisk jern, snoet på midten og ender med en udsmedet kugle, hver anden stav er endvidere påsvejset en spiral på hver side. Stavene er også forbundet med en bueformet forsiring, der i den ene ende er udsmedet til en spiral og ved berøringspunktet med staven omslut-

Firkantstolpetype fra omkring 1908, serieproduktion.

Firkantstolpetype fra omkring 1908, serieproduktion.

Firkantstolpetype fra 1907, mindesmærket tegnet af Hans Petersen til politibetjent Oskar Gæmsø, der blev skudt i tjenesten.

tet af en vulstformet ring. Stavene er nittet til de dobbelte åse sammen med en blikroset. Dette gitter findes i hvert fald i to typer med en forskel i højde, den høje type har spidse buer og den lave runde buer. De findes tilsammen i omkring 15 eksemplarer.

Firkantstolpetype, men lavet som ramme, således at stolpen dannes ved sammennitning og »prop« på toppen. Arkitekten Christian Hansen døde 1867.

I typen med rørstolper findes der også en serie på omkring ti eksemplarer. Her består et fag af 9 stave, den midterste er lige og krones af en støbejernstop, med flere forskellige former, kugle, fransk lilje, de otte andre er udsmedet til en spiral, den ene halvdel til højre og den anden halvdel til venstre, således at den midterste bliver symmetriakse. Der er tre åse af vinkeljern, imellem de to nederste er der indsat korte stave, også disse krones af støbejernsfigur, som den midterste lange. Denne serie stammer fra 1900-1910, et af gitrene har fabrikantskilt: Petersen og Brill, Nørrevold 78.

Mens et ikke ringe antal støbejernsgitre er forsynet med fabrikantskilt, er der kun fundet fire skilte på smedejernsgitrene. Det kan jo skyldes, at skiltet har siddet mindre godt beskyttet mod mekanisk overlast end på støbejernsgitrene, men jeg tror snarere, at fremstillingen af de fleste gitre har fundet sted i små smedeværksteder, som ikke har ofret udgiften til en »reklame«, hvad skiltet jo også har været. Ingen af de tre navne, der er fundet, idet samme navn forekommer to gange, eksisterer mere som firma. Den ovenfor nævnte Petersen og Brill, har i det ene tilfælde adressen Nørrevold 78, i det andet Gothersgade 14, men begge gravsteder er taget i brug i 1907. Nørrevoldgade 78 eksisterer ikke mere, det er Købmandsskolens grund, mens der stadig ifølge vejviseren ser ud til at være værksteder i gården til Gothersgade 14.

Det andet firmanavn er L. Hansen, Frederiksbergalle 49, her synes ikke at være virksomheder mere, gravstedet er fra 1902.

Tredie firma er F. W. Doberg & Søn, Kjøbenhavn, dette skilt sidder på et gitter, hvor gravstedet købtes i 1858. Den gamle stavemåde Kjøbenhavn sandsynliggør, at alderen er rigtig. Gitteret er et fint smedearbejde, som kun findes i det ene eksemplar.

Trods den ringe viden vi har om disse produkter fra et gammelt håndværk, er det dog en glæde at beundre detaljer såvel som helheden i disse arbejder. Jeg håber, man fremover vil se med mildere øjne på dette »døde materiale«, de repræsenterer i hvert fald en epoke i dansk kirkegårdskultur.

Årsmøde 1983

Foreningen for Kirkegårdskultur

Af gartnerassistent Kaare Rud Nielsen, Odense.

Esbjerg var i år stedet, hvor vi mødtes, og generalforsamlingen blev holdt på Hotel Britannia den 30. maj.

Til dirigent valgtes Eva Petersen, Næstved. Dagsorden blev oplæst, der var ingen indvendinger, hvorefter Povl Götke-Hansen fik ordet til aflæggelse af beretning.

Povl Götke-Hansen håbede på et godt årsmøde og glædede sig over at så mange, år efter år, møder trofast op.

I et forsøg på at få nogle flere medlemmer blandt provstiudvalgene, har foreningen i år udsendt en skrivelse til disse med oplysning om foreningens mål og virke. Dette gav et positivt resultat, så vi har fået 20 udvalg som nye medlemmer. Vi har henvendt os til landsbygravernes bestyrelse med opfordring om, at de bliver medlem af vor forening på kollektiv basis. Reaktionen på denne henvendelse var positiv, og vi håber på snarlig forhandling.

For at agitere for foreningens mål og virke blandt menighedsrådene, har vi udfærdiget en skrivelse. Denne samt et årsskrift udsendes fremover hvert år til ca. 50 menighedsråd, og vi håber på denne måde at kunne skaffe nye medlemmer.

Der er fra kirkeministeriet kommet en anmodning om udtalelse vedrørende en cirkulæreskrivelse om kirkegårdens beplantning og i særdeleshed dens træer. Vi pegede på, at det ville være gavnligt med en registrering af træerne både på skrift og ved hjælp af foto. Endvidere foreslog vi, at der skal være syn af træerne i forbindelse med bygningssyn. Ved behov for forstmæssig bistand mener vi, at kirkegårds konsulenterne bør kontaktes.

Fra foreningens side er der foretaget en henvendelse til kirkeministeriet om udfærdigelse af retningslinier vedrørende bevaring af gravsten og gravgitre. Ministeriet svarede, at det tager spørgsmålet op til overvejelse i forbindelse med den i nærmeste fremtid forestående revision af lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde med videre.

Redaktionen af vort årsskrift efterlyser artikler, så det bliver nye tanker og indslag, der kommer i skriftet.

På bestyrelsesmødet blev det besluttet, at der sendes referat fra forretningsudvalgsmøderne, ud til medlemmerne af bestyrelsen.

Hans Larsen, Erik Pedersen og Povl Götke-Hansen har holdt et møde, hvor de diskuterede henvendelsen fra Bach Nielsen, angående udfærdigelsen af et begravelsestestamente. Der var enighed om, at der er vanskeligheder med hensyn til et sådan testamente, blandt andet eventuelle fremtidige justeringer, hvem

skal sørge for, at testamentet bliver kendt, og som præst er man låst fast på forhånd, så man skal nok vente og se tiden an.

Medlemstallet er ca. 700, vist nok det største nogen sinde.

Vedrørende forlaget var det oplyst, at salget var lidt mindre end sidste år.

Vi har også i år fået tilskud fra kirkeministeriet på kr. 6.000,- og fra landbrugs-lotteriet kr. 3.000,-.

Af kommentarer til beretningen var der følgende:

Henrik Clausen så gerne, at der udpeges personer med ekspertise angående monumenters bevaringsværdighed og ønskede samtidig klare linier fra kirkeministeriet angående samme. Han mente derforuden, at foreskrifter vedrørende bevaring af træer skal være fleksibel, således at det også er muligt at fælde et træ efter registrering, så det ikke nødvendigvis skal blive stående til det falder selv, hvilket kan forhindre eventuelle udvidelser og reguleringer.

Claes Foghmoes mente, at bestyrelsen ikke tager Bach Nielsen's forslag alvorligt nok og oplyste, at forslaget vil være med i næste nummer af Kirkegårdslederen.

Herefter blev beretningen enstemmigt vedtaget.

Henning Hansen fremlagde regnskabet, der var ingen kommentar, og det blev enstemmigt vedtaget.

Vedrørende budget oplyste Henning Hansen, at kontingentet var forhøjet til kr. 80,-. På bestyrelsesmødet blev man enig om, at det er en fordel, hvis vi på generalforsamlingen behandler budgettet for næste år i stedet for indeværende, så på årsmødet 1984 vil der være 2 budgetter, nemlig 1984 og 1985.

Claes Foghmoes mente, at det var på tide, at man tog størrelsen af honorar til sekretær, kasserer og redaktør op til revision. Henning Hansen udtalte, at det nok kunne vente.

Budgettet blev herefter enstemmigt vedtaget.

Der var ikke tilsendt bestyrelsen nogle forslag, hvorfor man gik over til valg.

På valg til bestyrelsen var Povl Gøtke-Hansen, Kaare Rud Nielsen, Henning Hansen og Bjerre Jensen. Alle blev genvalgt.

Revisorerne Viggo Quist og Claes Foghmoes samt revisorsuppleant Bent Christiansen blev også genvalgt.

På opfordring fra bestyrelsen valgtes Marius Hansen, Næstved, som nyt medlem af bestyrelsen, så der er flere med fra menighedsrådene.

Næste årsmøde skal holdes i København stift, og efter flere opfordringer blev det pålagt bestyrelsen at undersøge mulighed for, at mødet bliver afholdt på Bornholm.

Under eventuelt udtalte Marius Hansen, at det nok var på tide, at vore vedtægter revideres, så de er mere tidssvarende.

Dirigenten sluttede mødet og takkede for god ro og orden.

Resolutioner

Bemærk: Kirkeministeriet har ved redaktionens slutning endnu ikke udgivet resolutioner fra 1. juli 1972 til 31. december 1972; men de vil blive aftrykt i »Vore Kirkegårde« i en senere årgang.

Kirkeministeriets skrivelse af 24. januar 1977

(til N.N.) om at der i almindelighed ikke vil være grundlag for, at et provstiudvalg nægter godkendelse af maksimumsløn til en graver i tilfælde, hvor en pointsætning af stillingsindholdet fører til 128 points og graveren har regelmæssig tjeneste på lørdagsøndage og helligdage. 2. kt. j. 2333/0402.

Deres spørgsmål i skrivelse af 13. januar 1977 må besvares således:

Det er menighedsrådet alene, der ansætter graver ved kirken. Ansættelsen skal ikke godkendes af andre kirkelige myndigheder.

Provstiudvalget skal godkende de af menighedsrådet med graveren aftalte løn- og ansættelsesvilkår, men provstiudvalget kan næppe kræve at være repræsenteret under menighedsrådets forhandlinger med graveren. Ejheller kan provstiudvalget uden menighedsrådets tilslutning optage lønforhandlinger med graveren. Der vil i almindelighed ikke være begrundelse for et provstiudvalg for at nægte godkendelse af maksimumlønnen efter cirkulære af 20. juni 1973 om graverens ansættelse og aflønning m.v. i tilfælde, hvor en pointsætning af graverens stillingsindhold efter cirkulærets regler fører til 128 points, og graveren har regelmæssig tjeneste på lørdag-søndage og helligdage.

Kirkeministeriets skrivelse af 17. februar 1977

(til et menighedsråd) om at kirkeministeriet er villigt til at overveje, om en stilling som kirkegårdsleder indplaceres på et højere løntrin i lønrammen på grund af hans særlige pligter i forbindelse med snerydning. 2. kt. j. nr. 2241/0607.

Efter at man påny har overvejet, om der efter gældende regler er mulighed for at udbetale kirkegårdslederen ved A kirkegård, der er ansat på tjenestemandslignende vilkår, særligt honorar for tilsyn med snefald og snerydning på kirkepladsen skal man meddele, at man af principielle grunde og af hensyn til konsekvenserne må fastholde den ved skrivelse herfra af 19. juli 1976 truffene afgørelse, hvorefter udbetaling af sådant honorar ikke er overensstemmende med de gældende regler.

Indplaceringen af kirkegårdslederen i lønramme 19 pr. 1. april 1973 er sket på grundlag af oplysning om, at hans hidtidige lønning udgjorde:

Lønning, grundhonorar 7.000 kr. årlig.

Ureguleret tillæg for varetagelse af lederfunktionen på 4.800 kr. årlig.

Tillæg for snerydning og pasning af anlæg på kirkeplads, grundbeløb 800 kr. årlig. Det er imidlertid nu af stiftsøvrigheden oplyst, at sidstnævnte tillæg ikke in-

kluderet snerydningsforpligtelsen, for hvilken der yderligere blev udbetalt det i sagen omhandlede tillæg med et grundbeløb på 100 kr. årlig. Stiftsøvrigheden har endvidere anført, at hensyntagen til dette tillæg ville have medført en anden indplacering af kirkegårdslederen end på lønrammens begyndelsestrin.

Ministeriet er under hensyn til det således oplyste villigt til at overveje, om ikke kirkegårdslederen med virkning fra 1. april 1973 bør indplaceres på et højere løntrin i lønrammen – dog således at eventuel lønefterbetaling for tiden 1. april 1973 til 31. marts 1975 kun udbetales med det beløb, som efterbetalingen måtte overstige det i dette tidsrum udbetalte særlige honorar og timebetalingen for snerydning. Til brug ved beregning skal man bede oplyst, hvad der ialt i regnskabsårene 1972/73, 1973/74 og 1974/75 er udbetalt kirkegårdslederen vedrørende snerydningsforpligtelsen, altså såvel grundbeløbet med tillæg som eventuel timeløn.

Kirkeministeriets skrivelse af 22. februar 1977

(til et menighedsråd) om *fra hvilket tidspunkt kirkegårdsjord undtages fra vurdering i henhold til lov om vurdering af landets faste ejendomme*. 1. kt. j. nr. 5111/0815/76.

I anledning af menighedsrådets direkte hertil indsendte skrivelse af 3. november 1976, hvori rådet har udbedt sig oplysning om reglerne for beskatning af kirkegårdsjord, skal man meddele, at statsskattedirektoratet, med hvilket man har brevvekslet om sagen, i skrivelse af 24. januar 1977 har udtalt, at et af en kirke til anlæggelse af en ny kirkegård eller udvidelse af en bestående kirkegård erhvervet areal undtages fra vurdering i henhold til § 7, pkt. 1, i lov om vurdering af landets faste ejendomme (lovbekendtgørelse nr. 363 af 1. juli 1976), når erhvervelsen af arealet til det anførte formål er behørigt godkendt, og anlægget af kirkegården er påbegyndt.

Kirkeministeriet kan henholde sig til det af statsskattedirektoratet udtalte.

Indenrigsministeriets bekendtgørelse af 7. marts 1977

om *transport af lig til eller fra udlandet*.

I medfør af § 39 i lov nr. 67 af 31. marts 1953 om karantæneforanstaltninger mod smitsomme sygdomme, som senest ændret ved lov nr. 324 af 19. juni 1974, fastsættes herved følgende bestemmelser:

§ 1. Når lig eller ligdele transporteres til eller fra udlandet, skal der medfølge et særligt dokument (ligpas). Ved transport her til landet skal ligpasset være udstedt af afsendelsesstatens kompetente myndighed, og ved transport her fra landet til udlandet af vedkommende embedslægeinstitution, i Københavns kommune stadslægen. Indtil en embedslægeinstitution er oprettet i en amtsråds-kreds, udstedes ligpas af vedkommende kredslæge. Bestemmelsen gælder også, hvor opgravede lig eller ligdele transporteres til eller fra udlandet.

Stk. 2. Bestemmelsen i stk. 1 gælder ikke for transport af aske til eller fra udlandet.

Stk. 3. Ligpas (LAISSER-PASSER for a corpse eller LAISSER-PASSER mortuaire), der udstedes her i landet, skal udstedes enten på dansk og engelsk eller på dansk og fransk.

§ 2. Embedslægeinstitutionen eller kredslægen, i København kommune stadslæggen, skal, forinden ligpasset udstedes, sikre sig:

- a) at alle sundhedsmæssige og administrative krav i henhold til bestemmelserne om begravelse, transport, opgravning og flytning af lig er iagttaget,
- b) at liget eller ligdelene er anbragt i en kiste, som opfylder de i § 3 og § 4 fastsatte betingelser,
- c) at kisten kun indeholder liget eller ligdelene af den person, for hvem ligpasset er udstedt, samt evt. sådanne personlige ejendele, som her i landet kan tillades begravet eller brændt sammen med liget.

§ 3. Kisten skal være af et materiale, der er uigennemtrængeligt for fugtighed og indeholde et vædskeopsugende materiale, f.eks. tørvesmuld eller trækulspulver.

Stk. 2. Kisten kan bestå af enten:

- a) en udvendig trækiste, hvis sider er mindst 20 mm tykke, og en indvendig kiste af omhyggeligt sammenloddet zink, eller
- b) en enkelt trækiste, hvis sider er mindst 30 mm tykke og foret med et lag af zink.

Stk. 3. Såfremt kisten skal transporteres med fly, skal den være forsynet med en af sundhedsstyrelsen godkendt anordning til udligning af indvendigt og udvendigt tryk, og som er forsynet med et filter. En sådan trykudligningsanordning er dog unødvendig, såfremt kisten er i en sådan udførelse som angivet i stk. 2, litra a), og liget er balsameret.

Stk. 4. Såfremt dødsårsagen er en smitsom sygdom, skal den ligpasudstedende myndighed sikre sig, at kisten er i en udførelse som angivet i stk. 2, litra a), og at der i zinkkistens bund og i den udvendige kistes bund er et lag tørvesmuld eller trækulspulver. Liget skal være indhyllet i et klæde imprægneret med 5 pct. karbolvand.

§ 4. Hvis kisten skal transporteres som almindelig forsendelse, skal den emballeres på en sådan måde, at det ikke kan ses, at emballagen indeholder en kiste, og det skal anføres, at den skal behandles med forsigtighed.

§ 5. Transporten til udlandet skal iværksættes snarest muligt og senest 8 dage efter dødsfaldet. Den ligpasudstedende myndighed kan dog tillade forlængelse af denne frist, når forholdene taler derfor.

Stk. 2. Transport af opgravede lig eller ligdele skal iværksættes umiddelbart efter, at opgravningen er afsluttet.

§ 6. Sundhedsstyrelsen fastsætter nærmere regler for udstedelse af ligpas. Ligpas udfærdiges på en særlig blanket, der er trykt ved sundhedsstyrelsens foranstaltning.

§ 7. Bekendtgørelsen træder i kraft den 1. april 1977.

Sundhedsstyrelsens cirkulære af 10. marts 1977

om *transport af lig til eller fra udlandet* (til embedslægerne/embedslægeinstitutionerne og stadslæggen i København).

I henhold til § 6 i indenrigsministeriets bekendtgørelse af 7. marts 1977 om transport af lig til eller fra udlandet fastsættes følgende:

Under Europarådet er i oktober 1973 udarbejdet en overenskomst vedrørende transport af lig mellem stater.

Ved indenrigsministeriets bekendtgørelse af 7. marts 1977 om transport af lig til eller fra udlandet er givet regler for, under hvilke betingelser embedslægerne/ embedslægeinstitutionerne, i Københavns kommune stadslægen, kan udstede ligpas på dansk og engelsk (bilag 1. formular nr. 1240) eller på dansk og fransk (bilag 2, formular 1241).

Ved udstedelse af ligpas skal følgende regler iagttages:

- 1) Der skal foreligge en af en læge udstedt udskrift af dødsattest til brug for ligtransport til udlandet (formular 1237), idet den originale dødsattest afleveres til begravelsesmyndigheden.
- 2) Der skal på udskriften af dødsattesten eller på særskilt erklæring fra den attestudstedende læge foreligge oplysning om, at den afdøde ikke har lidt af smitsom sygdom. Såfremt den afdøde ved døden led af en smitsom sygdom, kan ligpas dog udstedes, når der er påført oplysning om sygdommen på udskriften af dødsattesten eller på erklæringen. Denne oplysning skal af den ligpasudstedende myndighed overføres på ligpasset.
- 3) Der skal foreligge attestation fra begravelsesmyndigheden for dødsfaldets anmeldelse.
- 4) Der skal foreligge attestation fra vedkommende bedemandsforretning for, at liget transporteres i kister, som opfylder betingelserne i bekendtgørelsens § 3, stk. 2, litra a), eller en kiste, som opfylder betingelserne i bekendtgørelsens § 3, stk. 2, litra b).
- 5) Såfremt transporten sker med fly i kister, som opfylder betingelserne i bekendtgørelsens § 3, stk. 2, litra a), skal vedkommende bedemandsforretning endvidere attestere, at liget er balsameret med 3 liter 5-10 pct. vandig formalinopløsning enten indsprøjtet gennem vena femoralis eller ved punktindsprøjtninger.
Såfremt transporten sker med fly, uden at liget er balsameret, skal vedkommende bedemandsforretning yderligere fremlægge attestation for, at de i bekendtgørelsens § 3, stk. 2, litra a), nævnte kister eller den i bekendtgørelsens § 3, stk. 2, litra b), nævnte kiste er forsynet med den filteranordning, der er foreskrevet i bekendtgørelsens § 3, stk. 3.
- 6) Hvis dødsårsagen var en smitsom sygdom, skal der fra vedkommende bedemandsforretning foreligge attestation for, at bestemmelserne i § 3, stk. 4, i bekendtgørelsen er opfyldt.
- 7) Såfremt anmodning om udfærdigelse af ligpas angår et tidligere begravet lig, skal der – foruden den i punkt 1 nævnte udskrift af dødsattest – foreligge tilladelse fra kirkeministeriet til opgravning og flytning af liget, forinden ligpasset udfærdiges.

Om den i bekendtgørelsens § 3, stk. 3, nævnte anordning, at den har til formål at udligne trykdifferencer mellem lufttryk i kisten og den ydre luft, og at den skal være forsynet med et filter, der kan rense den luft, der ved trykdifferencer måtte passere fra kisten.

Sundhedsstyrelsen kan give typegodkendelse af anordningen på grundlag af en

beskrivelse og afprøvning fra et teknologisk institut eller anden dertil svarende institution.

Cirkulæret træder i kraft den 1. april 1977.

Formular nr. 1240 og 1241 kan rekvireres fra firma J. Ullstad & Sønner, Kompagnistræde 10, 1208 København K., telefon (01) 121992.

Kirkeministeriets skrivelse af 16. marts 1977

(til et kirkegårdsudvalg) om et tilfælde, hvor *der ikke tilkom en kirkegårdsleder vederlag for good-will i forbindelse med kirkegårdsbestyrelsens overtagelse af den af ham drevne virksomhed med anlæg og vedligeholdelse af gravsteder på kirkegården*. 2. kt. j. nr. 2241/0709.

I skrivelse af 16. august 1972 har kirkegårdsudvalget udbedt sig en udtalelse herfra med hensyn til betydningen af bestemmelsen i afsnit IV, B. 3 i kirkeministeriets cirkulæreskrivelse af 11. februar 1972 om løn- og ansættelsesvilkår for kirkegårdsledere og kirkegårdsassistenter for kirkegårdsbestyrelsens overtagelse af den af kirkegårdsleder for A kirkegårde N.N. drevne virksomhed med vedligeholdelse m.m. af gravsteder på kirkegårdene, når henses til de særlige bestemmelser, der findes i den forpagtningskontrakt, der er oprettet den 7. november 1956 mellem kirkegårdsudvalget og kirkegårdsleder N. N. i forbindelse med hans overtagelse af stillingen ved kirkegårdene.

Efter den citerede bestemmelse i afsnit IV, B, 3, i cirkulæreskrivelse af 11. februar 1972 skal der i tilfælde, hvor en kirkegårdsleder har været – helt eller delvis – ansat på entreprisvilkår, senest 1. april 1977 finde en overdragelse sted til kirkegårdsbestyrelsen af kirkegårdslederens aktiver vedrørende kirkegården, herunder maskiner, redskaber, kontorinventar, kartoteker m.v. og eventuel good-will, imod et vederlag, hvorom enighed skal søges opnået ved forhandling mellem menighedsrådet og kirkegårdslederen. For fastsættelse af vederlag for goodwill er det – som anført i bestemmelsen – en forudsætning, at goodwill'en har omsætningsværdi.

Ved forpagtningskontrakt af 7. november 1956 har kirkegårdsudvalget til N.N. bortforpagtet »den af afdøde kirkegårdsgartner M.M. indtil hans død drevne forretningsvirksomhed med anlæg og vedligeholdelse af gravsteder på A kirkegård« bl. på vilkår, at N.N. (efter § 6), når forpagtningsforholdet ophører uanset af hvilken grund, skal afgive virksomheden – herunder også den kundekreds, som han selv måtte have oparbejdet – til menighedsrådene uden vederlag. Efter kontraktens § 1 ophører forpagtningskontrakten, når N.N. fratræder sin stilling ved kirkegården, hvilket sker 1. april 1977.

Under henvisning hertil skal man udtale, at da N.N.s virksomhed med anlæg og vedligeholdelse af gravsteder på A kirkegårde ikke er omsættelig, idet den efter forpagtningskontraktens § 6 uden vederlag skal tilbageføres til menighedsrådene ved kontraktens ophør, er der til virksomheden ikke knyttet nogen goodwill for kirkegårdslederen af den karakter, der forudsættes i cirkulæreskrivelse af 11. februar 1972. Der bliver derfor ikke spørgsmål om vederlag til kirkegårdslederen for goodwill i forbindelse med kirkegårdsbestyrelsens overtagelse af virksomheden med anlæg og vedligeholdelse af gravsteder på kirkegårdene, hvorimod sædvanligt afståelsesvederlag skal udredes for kirkegårdslederens øvrige aktiver (maskiner, kontorinventar m.m.)

Kirkeministeriets skrivelse af 18 marts 1977

(til N.N.) om *at der ikke er fastsat generelle regler for drift og udsmykning af kolumbarier, og at det derfor er overladt til kirkegårdsbestyrelsen at fastsætte vilkårene for brugen af urnepladserne i et kolumbarium.* 1. kt. j. nr. 5151/0801/76.

I en til folketingets ombudsmand stilet skrivelse af 12. november 1976 har De forespurgt, om det er lovligt, at bestyrelsen for kirkegårds- og begravelsesvæsenet i A som betingelse for fornyelse af Deres brugsret til en urneplads i det nyindrettede kolumbarium i kapelbygningen på Vestre kirkegård i A har stillet krav om, at De overlader udsmykningen af urnepladsen til begravelsesvæsenet mod et herfor fastsat vederlag, således at De for fremtiden alene er berettiget til på egen hånd at pynte urnepladsen med små buketter af friske afskårne blomster og grene.

Skrivelsen er af folketingets ombudsmand oversendt hertil til besvarelse.

I denne anledning skal man efter stedfunden brevveksling med A begravelsesvæsen og forhandling med justitsministeriet meddele, at der ikke i lovgivningen eller ved administrative forskrifter er fastsat generelle regler for drift og udsmykning af kolumbarier, hvilket har sin begrundelse i, at der ikke består nogen forpligtelse for en kirkegårdsbestyrelse til at etablere og opretholde et kolumbarium, ej heller selv om der på eller ved kirkegården er opført et krematorium.

Da det således er overladt til kirkegårdsbestyrelsen (begravelsesvæsenet) at fastsætte vilkårene for brug af urnepladserne i kolumbariet, ser ministeriet sig ikke i stand til at foretage sig videre i anledning af Deres henvendelse.

Kirkeministeriets skrivelse af 21. marts 1977

(til en advokat) om *at det, når en gravstedsbruger har fraskrevet sig retten til et gravsted, tilkommer kirkegårdsbestyrelsen at træffe bestemmelse om, i hvilken tilstand gravstedet skal henligge indtil fredningstidens udløb, herunder også at indgå aftale med trediemand om gravstedets renholdelse.* 1. kt. j. nr. 5151/1004/77.

Af Deres gennem stiftsøvrigheden over Haderslev stift hertil indsendte henvendelse af 6. december 1976 fremgår det, at Deres klient, fru N.N., Gødvad pr. silkeborg, i 1968 erhvervede brugsretten til gravsted UD nr. 73-76 på A kirkegård i B, i hvilket gravsted urnen med asken af hendes ægtefælle O.N. samme år var blevet nedsat. Da Deres klient flyttede til Gødvad, underskrev hun den 29. september 1975 over for kirkegårdsbestyrelsen en erklæring, ifølge hvilken hun med virkning fra »1. november afstår gravplads nr. UD 73-74-75-76 til Kirkegården«.

Det er endvidere oplyst, at kirkegårdsbestyrelsen nogen tid senere modtog henvendelser fra O. N.s stedmoder, fru P.N., Hedensted, der erklærede sig villig til at afholde udgifterne ved gravstedets renholdelse og granpyntning, og at kirkegårdsbestyrelsen herefter traf bestemmelse om, at gravstedet på fru P.N.s bekostning opretholdes i sin hidtidige tilstand indtil fredningsperiodens udløb den 31. december 1978.

Under henvisning hertil har De forespurgt, hvorvidt kirkegårdsbestyrelsen har været berettiget til – uden samtykke fra Deres klient – at indgå aftale med fru P.N. om gravstedets renholdelse m.v.

I denne anledning skal man meddele, at det, efter at fru N.N. har fraskrevet sig retten til det pågældende gravsted, tilkommer kirkegårdsbestyrelsen at træffe bestemmelse om, i hvilken stand gravstedet skal henligge indtil fredningstidens

udløb, og at det ikke ses, at den tidligere gravstedsbruger har adkomst til at modsætte sig, at kirkegårdsbestyrelsen indgår aftale med trediemand om gravstedets renholdelse m.v.

Det bemærkes, at det ikke mod kirkegårdsbestyrelsens benægtelse kan anses for godtgjort, at der med kirkegårdsbestyrelsen er truffet aftale om, at gravstedet i den resterende del af fredningstiden skulle henligge med grus eller græs. Endelig bemærkes, at spørgsmålet vil kunne indbringes for domstolene.

Kirkeministeriets cirkulæreskrivelse af 24. marts 1977
(til biskopperne) om dødsattester. 1. kt. j. nr. 550-1/76.

I. Dødsattestblanketten og dens udfyldelse.

I forbindelse med gennemførelsen af lov nr. 279 af 26. maj 1976 om ligsyn m.v., som træder i kraft den 1. april 1977, er der ved justitsministeriets bekendtgørelse nr. 45 af 7. februar 1977 om dødsattester, som træder i kraft samme dato, foreskrevet en ny blanket – formular nr. 1231 (grå) – til brug ved lægers udfærdigelse af dødsattester.

Den ny blanket træder i stedet for de ved justitsministeriets bekendtgørelse nr. 430 af 15. december 1965 om dødsattester foreskrevne blanketter og finder således anvendelse ved ethvert dødsfald, herunder også dødfødsel. Vedrører dødsattesten et dødfødt barn, skal den være forsynet med et kryds i rubrikken »dødfødt«. De særlige blanketter til brug ved ligsynsmænds udfærdigelse af dødsattester er bortfaldet, idet ligsyn efter den nye ligsynslov altid skal foretages af en læge. Det gælder som hidtil, at dødsattester udleveres i tilklæbet stand og kun må åbnes af embedslægen.

Dødsattestblanketten indeholder 4 underskriftsrubrikker, benævnet A, B, C og D. Rubrik A skal benyttes i tilfælde, hvor lægen ikke skønner, at dødsfaldet har politimæssig interesse, og vil således være den rubrik, hvori lægen normalt underskriver. Er dødsfaldet af lægen indberettet til politiet, og er der af politiet derefter givet lægen meddelelse om, at der ikke er anledning til foretagelse af retslægeligt (medico-legalt) ligsyn, skal lægens underskrift afgives i rubrik B. Begravelsesmyndigheden kan på grundlag af en dødsattest, der af lægen er underskrevet i rubrik A eller rubrik B tillade såvel jordfæstelse som brænding af liget.

Ved udstedelse af dødsattest efter retslægeligt ligsyn – der foretages af politiet og embedslægen i forening – skal ingen af de to fornævnte underskriftsrubrikker benyttes men derimod rubrikkerne C og D, idet embedslægen underskriver i rubrik C og politiet i rubrik D til bekræftelse af, at der intet er til hinder for, at liget begraves eller brændes.

II. Begravelsesmyndighedens kontrolvirksomhed.

A. I justitsministeriets bekendtgørelse nr. 46 af 7. februar 1977 om lægers adgang til at foretage ligsyn og udstede dødsattest er det i § 1 fastsat, at en læge ikke må foretage ligsyn og udstede dødsattest, når den afdøde:

- 1) har været lægens nuværende eller tidligere ægtefælle,
- 2) er lægens barn, stedbarn, plejebarn eller adoptivbarn,
- 3) er lægens slægtning i opstigende linie, eller
- 4) på dødstidspunktet tilhørte lægens husstand.

Efter henstilling fra justitsministeriet skal man anmode de som begravelsesmyndighed fungerende præster og kordegne om at have opmærksomheden henvendt på tilfælde, hvor det af dødsattesten, dødsanmeldelsen eller de iøvrigt for begravelsesmyndigheden foreliggende oplysninger fremgår, at den dødsattest-udstedende læge har overtrådt den nævnte bestemmelse, eller hvor der er grund til mistanke herom, og *i sådanne tilfælde omgående foretage indberetning til politiet* – bilagt dødsattesten, således at der kan afholdes retslægeligt ligsyn, hvis bestemmelsen er overtrådt. Forinden en ny – af embedslægen og politiet underskrevet – dødsattest foreligger, eller der er fremkommet meddelelse fra politiet om, at bestemmelsen ikke er overtrådt, må den i kirkeministeriets bekendtgørelse af 1. december 1975 om begravelse og ligbrænding § 6, stk. 1, omtalte attest ikke udstedes af begravelsesmyndigheden.

B. I tilslutning til den fornævnte bekendtgørelse har sundhedsstyrelsen på foranledning af justitsministeriet i cirkulære af 10. marts 1977 til landets læger henstillet, at en læge undlader at foretage ligsyn og udstede dødsattest vedrørende andre personer, som han har et særligt tilknytningsforhold til. Som sådanne særlige tilknytningsforhold nævnes slægtskabsforhold til personer, der ikke er omfattet af bekendtgørelsens § 1, f.eks. søskende og børnebørn, nære venskabsforhold, uægteskabelige forbindelser, svogerskabsforhold samt tilfælde, hvor lægen er indsat i afdødes testamente eller som begunstiget i afdødes livsforsikringspolice. Efter forhandling med justitsministeriet skal man anmode begravelsesmyndighederne om at medvirke ved kontrollen af, at den nævnte henstilling er overholdt, således at begravelsesmyndigheden i tilfælde, hvor den rent faktisk bliver bekendt med, at en læge ved udstedelsen af en dødsattest har tilsidesat henstillingen, *underretter embedslægen herom*. Prøvelse af anmodningen om begravelse eller ligbrænding skal i et sådant tilfælde ikke standses, medmindre der er holdepunkter for mistanke om et kriminelt forhold. I så fald skal der i stedet straks ske indberetning til politiet – bilagt dødsattesten, og forinden der foreligger en ny – af embedslægen og politiet underskrevet – dødsattest, eller der er fremkommet meddelelse fra politiet om, at der intet er til hinder for, at liget begravnes eller brændes, må den i kirkeministeriets fornævnte bekendtgørelse af 1. december 1975 § 6, stk. 1, omtalte attest ikke udstedes af begravelsesmyndigheden.

C. Det påhviler som hidtil begravelsesmyndigheden at foretage fornøden berigtigelse eller supplering af fejlagtigt eller mangelfuldt udfyldte dødsattester, jfr. herved kirkeministeriets cirkulære af 1. december 1975 om begravelse og ligbrænding afsnit III, stk. 4.

Nærværende cirkulæreskrivelse træder fra den 1. april 1977 i stedet for kirkeministeriets cirkulæreskrivelse af 27. januar 1975 om dødsattester.

Et antal eksemplarer af cirkulæreskrivelsen vedlægges til omdeling blandt stiftets præster og kordegne.

Kirkeministeriets cirkulæreskrivelse af 1. april 1977

(til stiftsøvrighederne) *vedrørende affattelse af opslag af ledige kirkefunktionærstillinger*. 2. kt. j. nr. 1301.

Ministeriet har fra flere sider modtaget anmodning om at samle og supplere de med forskellige skrivelser m.v. udsendte eksempler på affattelse af opslag af le-

dige kirkefunktionærstillinger. De hermed følgende eksemplarer*) på opslag er udarbejdet efter forhandling i det af ministeriet den 14. januar 1971 nedsatte udvalg vedrørende kirkefunktionærers løn- og ansættelsesvilkår. Eksemplerne træder i stedet for de eksempler, der er angivet i – eller i bilag til – kirkeministeriets skrivelse af 16. december 1970 og 1. oktober 1973 samt cirkulæreskrivelse af 20. oktober 1972 og 1. oktober 1973.

Eksemplerne omfatter opslag af:

Tjenestemandstillinger og tjenestemandslignende lønnede stillinger som kirketjener	Bilag I side	1- 2
Tjenestemandstillinger og tjenestemandslignende lønnede stillinger som kordegn	Bilag I side	2- 4
Tjenestemandstillinger og tjenestemandslignende lønnede stillinger som organist	Bilag I side	4- 7
Tjenestemandstillinger og tjenestemandslignende lønnede stillinger som kirkegårdsleder (graver) og kirkegårdsassistent	Bilag I side	7-10
Gravestillinger som lønnes efter cirkulære af 20/6 1973	Bilag I side	11
Stillinger som kirkesanger og som organist, der lønnes efter cirkulære af 25/3 1975	Bilag I side	12-13

Man henleder opmærksomheden på reglerne om opslag, der er angivet i pkt. 2.2 i cirkulære af 20. december 1974 om løn- og ansættelsesvilkår for kirke- og kirkegårdsfunktionærer og i de heri citerede forskrifter.

Opslag af tjenestemandstillinger og af tjenestemandslignende lønnede stillinger skal optages i vedkommende organisationsblad. Opslag skal sendes senest den 15. i måneden forud for den måned, i hvilken opslaget ønskes indrykket. Fagbladene og deres adresser er:

Kirketjenerne:

»Kirketjenernes Blad«, Adr. Kirketjener Johs. Hansen, Saxovej 11, 5000 Odense.

Kordegne:

»Kordegns Blad«, Adr. Kordegn H. Volzmann, Domkirkestræde 8, 4000 Roskilde.

Organister:

»Organist-Bladet«, Adr. Ny Adelgade 5, 2. sal, 1104 København K. Organiststillinger i lønramme 9-14-17 (uden kvalifikationstillæg) kan dog i stedet optages i »Dansk Kirkemusiker Tidende«, Adr. Overlærer P. Thrane Hansen, Christiansgade 11, 7870 Roslev.

Kirkegårdsassistenter:

»Gartner-Tidende«, Adr. Anker Heegårdsgade 2, 1572 København V.

Kirkegårdsledere:

»Gartner-Tidende«. Stillinger i lønramme 9 og 17 bør endvidere opslås i »Landsbygraveren«, Adr. Graver Aksel Kiilerich, Korsholmsvej 5, 7490 Aulum.

*) udeladt her.

Opslag af stillinger i lønramme 20 med mulighed for oprykning til lønramme 24 bør udover i »Gartner.Tidende« optages i »Ugeskrift for agronomer og hortonomer«.

Stillinger som *graver* bør opslås ledige i »Landsbygraveren«, Adr. graver Aksel Kiilerich, Kornholmsvej 5, 7490 Aulum, og – såfremt der stilles krav om gartnerisk kunnen – tillige i »Gartner-Tidende«.

Stillinger som *kirkesanger og som organist*, der ikke lønnes efter tjenestemændenes lønrammer, bør opslås i »Dansk Kirkemusiker Tidende«, Adr. overlærer P. Thrane Hansen, Christiansgade 11, 7870 Roslev.

Tjenestemandstillinger skal og tjenestemandslignende lønnede stillinger kan endvidere opslås i Statstidende. Manuskriptet til opslag skal være maskinskrevet og fremsendes i to eksemplarer til Statstidende, Otto Mønstedsgade 3, 1571 København V. Eksempel på fremsendelsesskrivelse vedlægges som bilag II.

Kirkeministeriets skrivelse af 21. april 1977

(til stiftsøvrigheden over Fyens stift) om *fastsættelse af takster i en kirkegårdsvedtægt vedr. erhvervelse af gravsteder*. 1. kt. j. nr. 51411/0513/77.

I anledning af den med stiftsøvrighedens erklæring af 11. januar 1977 hertil indsendte skrivelse fra A provstiudvalg angående stadfæstelse af vedtægter for de i A kommune beliggende kirkegårde, skal man meddele, at der som udtalt i skrivelse herfra af 2. februar 1976 ikke vil være noget til hinder for, at det i en kirkegårdsvedtægt fastsættes, at samtlige personer, der ved deres død er bosat i sognet – altså også udenfor folkekirken stående personer – skal have adgang til gratis at erhverve gravsteder med een gravplads samt eventuelt tillige en gravplads ved siden af til efterlevende ægtefælle, men at der iøvrigt i vedtægten med hensyn til erhvervelse og fornyelse af gravsteder skal fastsættes betaling, der er graderet i overensstemmelse med bestemmelserne i § 25 i lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde m.v. Det bemærkes i denne forbindelse, at beboerne af sognet, der ikke tilhører folkekirken, for erhvervelse af familiegravsteder og af gravsteder for mere end en brugsperiode skal erlægge højere betaling end indensogsboende medlemmer af folkekirken, men at der ved fastsættelse af denne merbetaling vil kunne tages hensyn til størrelsen af et eventuelt kommunalt tilskud til kirkegårdens drift.

Det bemærkes endvidere, at der ikke er hjemmel til i vedtægten at fastsætte, at udensogsboende folkekirkemedlemmer, der har særlig tilknytning til sognet, og som har bopæl i kommunen, erhverver gratis gravplads på kirkegården, hvorimod der ikke vil være noget til hinder for, at der for så vidt angår disse personer fastsættes en særlig lav betaling for erhvervelse og fornyelse af brugsret til gravsteder.

Kirkeministeriets skrivelse af 22. april 1977

(til stiftsøvrighederne) om *kirkebetjeningens løn- og ansættelsesvilkår m.v.* 2. kt. j. nr. 1021.

Ved den af folketinget ved 3. behandling den 22. april 1977 vedtagne lov*) om ændring af lov om folkekirkens lønningsvæsen m.m. er bestemmelsen i lovens § 32 affattet således:

»§ 32. Menighedsrådet træffer afgørelse om kirkebetjeningens ordning i hen-

---

*) se side 62.

hold til bestemmelser herom, fastsat af kirkeministeren. Menighedsrådets afgørelse skal godkendes af provstiudvalget.

Stk. 2. Løn- og ansættelsesvilkår for de ved kirker og kirkegårde ansatte personalegrupper fastsættes af finansministeren. Dog fastsættes løn- og ansættelsesvilkår for tjenestemandsansat personale og personale, der er ansat på tjenestemandslignende vilkår, i henhold til bestemmelserne i §§ 45-48 i lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken.

Stk. 3. Kirkeministeren fastsætter efter indstilling fra menighedsrådet, i hvilke stillinger der kan finde tjenestemandsansættelse sted.

Stk. 4. Kirkeministeren fastsætter nærmere regler om indretning, brug og vedligeholdelse af samt syn over tjenesteboliger for kirkefunktionærer, der er ansat som tjenestemænd eller på tjenestemandslignende vilkår.

Stk. 5. Kirkeministeren kan efter indhentet erklæring fra menighedsrådet til lægge afgåede kirkefunktionærer eller disses efterlevende ægtefæller understøttelse efter de for ydelse af understøttelse til løst ansat personale i statens tjeneste gældende regler.

Stk. 6. De i § 49 i lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken nævnte organisationer har forhandlingsret over alle vedkommende kirkelige myndigheder i spørgsmål vedrørende kirkefunktionærer, der er ansat som tjenestemænd eller på tjenestemandslignende vilkår«.

Under henvisning hertil skal man meddele følgende:

Med hensyn til kirkebetjeningens ordening – hvorunder hører spørgsmål om kirkebetjeningens opgaver og personalebehovet – er der ikke ved den ændrede affattelse af § 32 sket ændring i den hidtidige retstilstand. Afgørelser om kirkebetjeningens ordening skal således som hidtil træffes af menighedsrådene inden for de rammer, som de af kirkeministeriet fastsatte bestemmelser danner. Menighedsrådenes afgørelser skal godkendes af provstiudvalgene.

Derimod skal løn- og ansættelsesvilkår for de ved kirker og kirkegårde ansatte personalegrupper fremtidig fastsættes af finansministeren. I overgangstiden indtil bestemmelser om løn- og ansættelsesvilkår vil blive fastsat af finansministeren, skal fastsættelse af løn- og ansættelsesvilkår foretages af menighedsrådet i henhold til gældende, af kirkeministeriet fastsatte bestemmelser. I ansættelsesforhold, for hvilke der ikke af kirkeministeriet er fastsat bestemmelser om løn- og ansættelsesvilkår, fastsættes disse som hidtil af menighedsrådet. Henvendelser om tvivlsspørgsmål eller vejledning i øvrigt skal ske til kirkeministeriet og ikke til finansministeriet.

Det er ikke i den nye formulering af § 32 foreskrevet, at menighedsrådets beslutninger om fastsættelse af løn- og ansættelsesvilkår skal godkendes af provstiudvalget. Det påhviler dog provstiudvalgene i forbindelse med revisionen af kirkekassernes regnskaber at påse, at lønfastsættelsen er sket efter gældende regler, og at budgetterede lønudgifter ikke er overskredet. I tilfælde, hvor menighedsrådet kan forudse, at rådets beslutning om lønfastsættelse ikke kan holdes inden for budgettets rammer, må sagen forelægges for provstiudvalget.

Det er en følge af lovens bestemmelse om, at løn- og ansættelsesvilkår for de ved kirker og kirkegårde ansatte personalegrupper fastsættes af finansministeren, at kollektive overenskomster ikke mere kan indgås (eller fornyes) af menighedsrådene. Det er i loven særligt fastsat, at bestående kollektive overenskomster, som er indgået af menighedsråd eller kirkegårdsbestyrelser, kan opsiges af finansministeren med det i overenskomsterne angivne varsel. Fornylse af kol-

lektive overenskomster, der er indgået af menighedsråd (kirkegårdsbestyrelser), men er opsagt og endnu ikke fornyet på tidspunktet for lovens ikrafttræden, kan kun foretages af finansministeren, selv om overenskomsten er opsagt til et tidspunkt, som ligger før lovens ikrafttrædelse.

I overensstemmelse hermed skal man anmode menighedsråd, der er part i en (eventuel opsagt) kollektiv overenskomst, om *snarest muligt* at meddele kirkeministeriet:

1. hvorvidt og i så fald til hvilket tidspunkt overenskomsten er opsagt,
2. om ny overenskomst er indgået. (Genpart heraf bedes indsendt),
3. om forhandling vedrørende ny overenskomst er påbegyndt med lønmodtagerorganisationen.
4. I sidstnævnte tilfælde bedes en kort beretning om de stedfundne forhandlinger indsendt hertil tillige med en kopi af eventuelt forslag til ny overenskomst og af eventuel korrespondance herom.

Da forhandlinger med Specialarbejderforbundet i Danmark skal indledes straks og søges gennemført hurtigst muligt, skal man understrege nødvendigheden af, at de nævnte oplysninger kommer kirkeministeriet i hænde snarest, indsendt direkte til ministeriet, Frederiksholm Kanal 21, 1220 København K.

Bestemmelsen om fastsættelse af løn- og ansættelsesvilkår for kirke- og kirkegårdsfunktionærer, der er tjenestemandsansatte eller ansatte på tjenstemandslignende vilkår, er uændret (bortset fra en redaktionel ændring). Menighedsrådene vil fortsat om disse kirke- og kirkegårdsfunktionærers løn- og ansættelsesvilkår kunne indhente vejledende udtalelser fra det af kirkeministeriet den 14. januar 1971 nedsatte udvalg.

De ikke foran omtalte bestemmelser i § 32 er uændrede bortset fra en enkelt redaktionel ændring. Den af folketinget vedtagne lov træder i kraft ved lovens bekendtgørelse i Lovtidende.

Nærværende cirkulæreskrivelse bedes bekendtgjort for menighedsråd og provstiudvalg i stiftet.

Lov om ændring af lov om folkekirkens lønningsvæsen m.m.

§ 1.

I lov om folkekirkens lønningsvæsen m.m. jfr. lovbekendtgørelse nr. 320 af 26. juni 1970, som ændret ved lov nr. 167 af 29. marts 1974 og § 6 i lov nr. 329 af 26. juni 1975 foretages følgende ændring:

§ 32 *affattes således:*

»§ 32. Menighedsrådet træffer afgørelse om kirkebetjeningens ordning i henhold til bestemmelser herom fastsat af kirkeministeren. Menighedsrådets afgørelser skal godkendes af provstiudvalget.

Stk. 2. Løn- og ansættelsesvilkår for de ved kirker og kirkegårde ansatte personalegrupper fastsættes af finansministeren. Dog fastsættes løn- og ansættelsesvilkår for tjenstemandsansat personale og personale, der er ansat på tjenstemandslignende vilkår, i henhold til bestemmelserne i §§ 45-48 i lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken.

Stk. 3 Kirkeministeren fastsætter efter indstilling fra menighedsrådet, i hvilke stillinger der kan finde tjenstemandsansættelse sted.

Stk. 4. Kirkeministeren fastsætter nærmere regler om indretning, brug og ved-

lighedelse af samt syn over tjenesteboliger for kirkefunktionærer, der er ansat som tjenestemænd eller på tjenestemandslignende vilkår.

Stk. 5. Kirkeministeren kan efter indhentet erklæring fra menighedsrådet tillægge afgående kirkefunktionærer eller disses efterlevende ægtefæller understøttelse efter de for ydelse af understøttelse til løst ansat personale i statens tjenestegældende regler.

Stk. 6. De i § 49 i lov om tjenestemænd i staten, folkeskolen og folkekirken nævnte organisationer har forhandlingsret over for alle vedkommende kirkelige myndigheder i spørgsmål vedrørende kirkefunktionærer, der er ansat som tjenestemænd eller på tjenestemandslignende vilkår.

§ 2.

Stk. 1. Loven træder i kraft ved bekendtgørelsen i Lovtidende.

Stk. 2. Bestående kollektive overenskomster, som er indgået af menighedsråd eller kirkegårdsbestyrelser, kan opsiges af finansministeren med det i overenskomsterne angivne varsel. Fornyelse af kollektive overenskomster, der er indgået af menighedsråd (kirkegårdsbestyrelser), men er opsagt og endnu ikke fornyet på tidspunktet for lovens ikrafttræden, kan kun foretages af finansministeren, selvom overenskomsten er opsagt til et tidspunkt, som ligger før lovens ikrafttræden.

Kirkeministeriets skrivelse af 4. maj 1977

(til Bedemændenes landsforening) om at *borgerlige begravelser i intet tilfælde må finde sted, forinden der er truffet afgørelse om, hvorvidt en præst skal medvirke eller ej*. 1. kt. j. nr. 5511/0005/76.

På dertil givne anledning skal man anmode Bedemændenes Landsforening om at ville henlede medlemmernes opmærksomhed på, at *borgerlig begravelse i intet tilfælde må finde sted, forinden der af begravelsesmyndigheden er truffet afgørelse med hensyn til, om en præst skal medvirke ved begravelseshandlingen eller denne skal foregå uden medvirken af en præst.*

Det bemærkes herved, at borgerlig begravelse i lovens forstand også omfatter tilfælde, hvor *ingen* begravelseshandling (højtidelighed) ønskes afholdt, og at der derfor i sådanne tilfælde intet må foretages, som foregriber begravelsesmyndighedens afgørelse, f.eks. udlevering til anatomisk brug.

Kirkeministeriets skrivelse af 23. maj 1977

(til et menighedsråd) om at *ministeriet ikke anser det for foreneligt med en kordegnens stilling at hans ægtefælle fra samme adresse som kordegnkontoret udøver konsulentvirksomhed for en privat begravelsesforretning*. 2. kt. j. nr. 2232/0107.

Efter ministeriets i skrivelse af 15. juli 1976 havde udtalt, at ministeriet ikke for sit vedkommende anså det for foreneligt med ansættelsen som kordegn ved A kirke, at kordegn N.N. virker som bestyrer eller konsulent for et ligkistemagasin, har menighedsrådet i skrivelse af 2. februar 1977 meddelt, at kordegnens hustru fra den 1. januar 1977 at regne har overtaget stillingen som bestyrer eller konsulent for ligkistemagasinet.

I anledning heraf skal man meddele, at ministeriet ej heller finder det foreneligt med kordegnens stilling, at hans ægtefælle udøver konsulentvirksomhed for en privat begravelsesforretning, idet man går ud fra, at dette sker fra kordegnens adresse og kontor. Man skal derfor anmode menighedsrådet om at tilkendegive

kordegnen, at han ikke kan forvente at fortsætte kordegnestillingen, såfremt virksomhed som begravelsesforretning drives fra samme adresse som kordegnkontoret.

Kirkeministeriets skrivelse af 6. juni 1977

(til et kirkegårdsudvalg) angående *beskaffenheden af kister, der anvendes ved ligbrænding*. 1. kt. j. nr. 5131/0402/77.

I skrivelse af 12. maj 1977 har udvalget forespurgt, om der findes eller påtænkes udarbejdet bestemmelser om beskaffenheden af kister, der anvendes ved ligbrænding, med henblik på at sikre en bedre og røgfri (giftfri) forbrænding.

I denne anledning skal man meddele, at ministeriet i cirkulæreskrivelse af 1. maj 1970, hvoraf et eksemplar vedlægges i fotokopi, blandt andet har fastsat, at kister, til hvis fremstilling der er benyttet plasticmateriale, kun kan anvendes ved ligbrænding, såfremt dette godkendes af krematoriets styrelse.

Man henviser i øvrigt til bestemmelserne i § 6 i kirkeministeriets cirkulære af 1. december 1975 om udførelse af ligbrænding, hvorefter krematoriets bestyrelse kan nægte at lade brænding foretage, såfremt en kiste helt eller delvis er fremstillet af materialer, hvis forbrænding vil kunne medføre sundhedsfare for personalet eller overtrædelse af vilkårene for krematoriets drift. Man vedlægger et eksemplar af det nævnte cirkulære.

Det tilføjes, at ministeriet ikke for tiden har under overvejelse at udfærdige yderligere regler om beskaffenheden af kister, der anvendes ved ligbrænding.

Kirkeministeriets skrivelse af 20. juni 1977

(til Dansk Organist og Kantorsamfund) om *kirkefunktionærers mistede fridage*. 2. kt. j. nr. 905-0906.

I skrivelse af 11. april 1977 har Dansk Organist- og Kantorsamfund udbedt sig en udtalelse herfra med hensyn til følgende, af provstiudvalget foretagne antagelse til A kirkes regnskab for året 1975/76:

»Der er i 7 tilfælde udbetalt honorarer til vikarer på *organistens fridag*. I henhold til kirkeministeriets cirkulæreskrivelse af 12. juli 1973 skal organisten fortrinsvis selv forrette tjeneste på sin fridag og herfor godtgøres med en erstatningsfridag, således at vikarudgifter undgås«.

Provstiudvalget har den 2. maj 1977 afgivet den i fotokopi vedlagte erklæring. Under henvisning hertil skal man udtale, at i henhold til aftale af 18. juni 1973, jfr. ministeriets cirkulære af 12. juli s. å. om kirkefunktionærers fridage, er en kirkefunktionær, der er tjenestemandsansat eller tilsvarende lønnet, berettiget til en fast ugentlig fridag, men forpligtet til at affinde sig med, at en fridag inddrages, såfremt tjenesten nødvendiggør dette. Såfremt passende vikar for kirkefunktionæren kan stilles, er betingelsen for inddragelse af kirkefunktionærens fridag ikke til stede.

Man er enig med provstiudvalget i, at såfremt vikar ikke har kunnet skaffes, og inddragelse af fridagen derfor må ske, bør der kun betales kirkefunktionæren godtgørelse for mistet fridag, såfremt tjenesten udelukker, at der gives kirkefunktionæren en erstatningsfridag.

Indmeldelse

Undertegnede ønsker at blive optaget som medlem af Foreningen for Kirkegårdskultur.

Navn _____

Stilling _____

Adresse _____

Sendes til Henning Hansen, Kirkevænget 8, 2500 Valby.

Foreningens bomærke fra 1973 er en fremstilling af Golgatha-scenen. Kristi kors som livstræ mellem røvernes kors. Motivet er taget fra en guldring fra vikingetiden ca. 900 e. Kr. fundet på Råbylille mark, Elmelunde sogn, Møn.

